

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Hana Hašková, Alena Křížková, Radka Dudová

Ekonomické náklady mateřství - kvalitativní sondy

**Návraty matek na trh práce a nejistá práce v kontextu
dělby rolí mezi partnery**

Samostatně výdělečně činné matky malých dětí

Výživné a ekonomické postavení sólo matek

Mateřství po odchodu dětí z domova

---

leden 2016

Tiráž:

Ekonomické dopady mateřství – kvalitativní sondy

Návraty matek na trh práce a nejistá práce v kontextu dělby rolí mezi partnery

Samostatně výdělečně činné matky malých dětí

Výživné a ekonomické postavení sólo matek

Mateřství po odchodu dětí z domova

(Zpráva z výzkumu Celoživotní ekonomické dopady mateřství)

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Praha, leden 2016

Projekt Celoživotní ekonomické dopady mateřství

Norway Grants, program Dejme (že)nám šanci

Číslo projektu: 274

Realizátor projektu: Gender Studies, o.p.s.

Partneři projektu: Národohospodářský ústav AV ČR, v.v.i., Sociologický ústav AV ČR, Byznys pro společnost, NHH Norwegian School of Economics

Trvání projektu: 1. 9. 2014 – 30. 4. 2016

Obsah

Úvod	3
1. Návraty matek na trh práce a nejistá práce v kontextu dělby rolí mezi partnery.....	5
Nejistá práce matek v rodinách s mužem-živatelem	6
Nejistá práce matek ve dvourodičovských rodinách s nízkými příjmy	9
Nejistá práce v nízkopříjmových rodinách sólo matek	10
Závěr.....	13
2. Samostatně výdělečně činné matky malých dětí	15
Výhody: flexibilita, efektivita a nezávislost	16
Flexibilita	16
Efektivita	16
Nezávislost	17
Nevýhody – sebezaměstnání je typ prekérní práce.....	18
Finanční náročnost: nutnost platit zálohy na sociální a zdravotní pojištění.....	18
Nejistota práce i výdělku	19
Dlouhodobě: závislost na partnerovi a nízký důchod.....	20
Nedostatek služeb péče o děti.....	21
(Ne)podpora v podnikání.....	22
Závěr.....	22
3. Výživné a ekonomické postavení sólo matek.....	24
Stanovení výživného	24
Neplacení výživného	27
Vymáhání výživného	29
Trestní stíhání.....	30
Důsledky neplacení výživného pro matky a děti.....	32
Strategie přežití.....	36
Práce	38
Závěr.....	40
4. Mateřství po odchodu dětí z domova	42
Odchod dětí z domova	42
Když děti odcházejí.....	43
Formy péče a pomoci, které poskytují rodiče dětem po odchodu z domova	46
Formy péče a pomoci, které poskytují děti rodičům po odchodu z domova	48
Závěr.....	49
Závěr	50
Literatura:.....	51
Přílohy:.....	52
Tabulka 1 – přehled komunikačních partnerek, skupinové rozhovory.....	52
Tabulka 2 – přehled komunikačních partnerek, individuální rozhovory (Mateřství po odchodu dětí z domova).....	54
Spolupracující:	54

Úvod

Česká republika patří v evropském srovnání mezi země s největším tzv. negativním vlivem mateřství na míru zaměstnanosti žen. Zaměstnanost českých matek s dětmi pod 15 let dosahuje pouhých 57 %, což je jedna z nejnižších hodnot v EU (OECD Family Database 2015). Zaměstnanost samoživitelek je přitom o 10 procentních bodů vyšší než zaměstnanost matek v rodinách se dvěma rodiči (ibid.) Ačkoliv matky v ČR zůstávají mimo trh práce v evropském srovnání relativně dlouhou dobu, zaměstnanost matek školních dětí v ČR naopak průměrnou zaměstnanost matek stejně starých dětí v EU vysoce převyšuje (tamtéž). Relativně nízký podíl zaměstnaných matek předškolních dětí v ČR má své strukturální, institucionální a kulturní příčiny a zároveň i reálné ekonomické a sociální důsledky pro ženy v průběhu jejich životů.

Česká republika patří v evropském srovnání mezi země s největším tzv. negativním vlivem mateřství na míru zaměstnanosti žen. Zaměstnanost českých matek s dětmi pod 15 let dosahuje pouhých 57 %, což je jedna z nejnižších hodnot v EU (OECD Family Database 2015). Zaměstnanost samoživitelek je přitom o 10 procentních bodů vyšší než zaměstnanost matek v rodinách se dvěma rodiči (ibid.) Ačkoliv matky v ČR zůstávají mimo trh práce v evropském srovnání relativně dlouhou dobu, zaměstnanost matek školních dětí v ČR naopak průměrnou zaměstnanost matek stejně starých dětí v EU vysoce převyšuje (tamtéž). Relativně nízký podíl zaměstnaných matek předškolních dětí v ČR má své strukturální, institucionální a kulturní příčiny a zároveň i reálné ekonomické a sociální důsledky pro ženy v průběhu jejich životů.

Na následujících stránkách představujeme výsledky kvalitativního výzkumu podob ekonomického znevýhodnění žen z důvodu mateřství. Cílem výzkumu bylo prozkoumat možné příčiny ekonomického znevýhodnění žen z důvodu mateřství, rozhodování žen v různých životních situacích, percepce vlastních možností a životních/ekonomických strategií a jejich dopady na konkrétní životy osob a rodin. Využily jsme proto kvalitativní design výzkumu, který umožňuje proniknout k významům, které lidé přikládají událostem a sociálním situacím, abychom odhalily možné hlubší souvislosti zjištěných fenoménů. V rámci výzkumu bylo realizováno sedm skupinových rozhovorů (focus groups) a dvanáct individuálních rozhovorů se ženami v různých životních situacích.

Při přípravě výzkumu jsme vycházely ze zjištění kvantitativních a kvalitativních výzkumů, realizovaných v minulých letech. Jedná se zejména o výzkum „Pracovní a životní dráhy 2010“, který je reprezentativním šetřením životních drah obyvatel ČR ve věku 25–60 let s důrazem na šetření způsobů kombinování pracovního a soukromého života v různých etapách života. Zároveň vycházíme z výzkumu „Pracovní dráhy žen v ČR“, založeného na 58 biografických rozhovorech se ženami z celé České republiky a uskutečněného v roce 2009.

Kvantitativní data neukázala pouze významný nárůst ekonomicky neaktivních matek (potvrzený i souhrnnými údaji ČSÚ, EUROSTATu či databáze OECD), a to i mezi matkami mladších školních dětí, ale odhalila také fakt, že mezi těmi matkami, které jsou ekonomicky aktivní, je vysoký podíl pracujících na smlouvu na dobu určitou, na dohody o provedení práce nebo činnosti, případně bez pracovní smlouvy. Z hlediska jistoty na trhu práce znamenají takové typy výdělečné činnosti podřadné pracovní podmínky, které, jak ukázala biografická vyprávění matek, oslabují vyjednávací pozici, postavení, a tak i možnosti rozhodování matek nejen na trhu práce. Kvantitativní data dále

ukázala, že v rodinách s pracujícími rodiči došlo k významnému poklesu ve využívání formální péče o předškolní děti, což reflektuje snížení její dostupnosti. Zároveň se v rámci těchto rodin zvýšil podíl těch, které spoléhají na péči poskytovanou prarodiči, tedy zejména ženami okolo důchodového věku, které, jak odhalily biografické rozhovory, však již pečlivě zvažují ekonomické důsledky mezigeneračních transferů péče. Kvantitativní data dále ukázala, že ačkoliv riziko ekonomické neaktivity, nezaměstnanosti nebo práce na dobu určitou je třikrát vyšší mezi matkami, které nebyly před porodem dítěte zaměstnané, zaměstnání před porodem dítěte také neznamená zajištění návratu matky do tohoto zaměstnání. Ke svému původnímu zaměstnavateli se vrací v ČR jen polovina matek. Biografická vyprávění pak naznačila, že za prodloužením doby, po kterou zůstávají matky s malými dětmi doma, se nezřídka skrývá řetězení krátkodobých, brigádnických a zpravidla nepřilíš dobře finančně ohodnocených prací, které jsou pro matky bez pravidelného hlídání dětí z hlediska času či místa výkonu práce dostupné. Z dlouhodobého hlediska však řetězení krátkodobých smluv ženy na trhu práce může marginalizovat, může mít negativní dopad na jejich budoucí příjmy a přispívat nejen ke genderovým nerovnostem, ale také k nerovnostem mezi dětmi žijícími s jedním a se dvěma rodiči.

Výsledky těchto výzkumů sloužily jako východiska pro formulování cílů a postupů zde prezentovaného výzkumu. Zaměřily jsme se na nové otázky a problémy, kterým jsou věnované kapitoly této zprávy:

- Nejistá či prekérní práce matek navracejících se na pracovní trh v kontextu dělby genderových rolí mezi partnery;
- Situace žen v postavení osob samostatně výdělečně činných;
- Ekonomické a sociální problémy spojené s neplacením výživného v rodinách sólo matek;
- Ekonomické dopady mateřství v situaci, kdy dospělé děti odcházejí z domova.

Technika skupinových rozhovorů či focus groups umožňuje proniknout k tomu, jak účastnice výzkumu interpretují příčiny, důvody a krátkodobé důsledky situací, ve kterých se v souvislosti s mateřstvím momentálně nacházejí. Tato technika využívá působení skupinové dynamiky při společném identifikování problémů a utváření významů. Je proto vhodné ji využít při hledání odpovědí na otázky spojené s konkrétními situacemi, ve kterých ženy mohou sdílet své zkušenosti (např. práce po RD formou samostatné výdělečné činnosti, zkušenosti s výdělečnou prací během rodičovské dovolené, dostupnost formální péče o děti apod.).

Polostandardizované rozhovory s biografickými prvky na druhé straně umožňují proniknout k celoživotní konstrukci významu a k hlubší osobní reflexi vlastních zkušeností, včetně motivací, očekávání, zamýšlených i nezamýšlených (ekonomických) důsledků životních rozhodnutí atd. Jsou proto ideální pro výzkum ekonomických dopadů mateřství v perspektivě celé životní dráhy.

1. Návraty matek na trh práce a nejistá práce v kontextu dělby rolí mezi partnery

Hana Hašková

Předchozí analýzy dat prokázaly nejen významný nárůst ekonomicky neaktivních matek, ale také zvyšující se podíl těch, které jsou po svém návratu na trh práce zaměstnané pouze na krátkodobé pracovní smlouvy, případně začínají s prací na živnostenský list (Hašková 2011; Dudová, Hašková 2014; Hašková, Dudová, Křížková 2015). Dle dostupných analýz je tento trend důsledkem měnících se podmínek trhu práce, sociálních politik, společenských hodnot a diskurzů, které ovlivňují rozhodování matek o časování a způsobu návratu k výdělečné činnosti. V tomto individuálně prožívaném, nicméně strukturálně, institucionálně a kulturně podmíněném procesu se střetávají argumenty ve prospěch návratu k plnohodnotné výdělečné činnosti a argumenty ve prospěch prodlužování ekonomické neaktivity matek.

Argumenty ve prospěch plnohodnotné výdělečné činnosti zahrnují zejména zlepšení finanční situace, obavy ze ztráty zaměstnání, nabytých dovedností a znalostí, propadnutí platnosti ověření o odbornosti (v případě některých profesí) či ztráty klientely (v případě podnikání). Kromě těchto argumentů se některé matky cítí v domácnosti izolované a touží se realizovat i mimo rodinu, přičemž zaměstnání pro ně představuje i možnost společenského uznání.

Argumenty ve prospěch prodlužování ekonomické neaktivity matek zahrnují nezřídka bariéry návratu do zaměstnání, např. v podobě dlouhé pracovní doby, kterou je nutné trávit na pracovišti, nebo nedostupnosti či nevyhovující otevírací doby služeb péče o děti. Zahrnují však také internalizované motivace k setrvání mimo trh práce, nabývající různých podob tzv. „intenzivního mateřství“, předpokládajícího podřízení života a zájmů matky zájmům dítěte, maximální časově a ekonomicky náročné zaměření na dítě, jeho potřeby a rozvoj v souladu s dostupnými expertními poznatky (Hays 1996).

Na kritickou roli, kterou hraje při rozhodování o návratu matek k výdělečné činnosti nastavení rodinné politiky a trhu práce, bylo již mnohokrát poukázáno. V mezinárodním srovnání přispívá k odkládání návratu matek na trh práce v ČR a k jejich zapojování do krátkodobých prací a sebezaměstnávání zejména nízká dostupnost služeb péče o děti, dlouhá pracovní doba, vysoké zastoupení práce na směny a nízká míra pracovní flexibility za účelem kombinování pracovního a soukromého života.

V mezinárodním srovnání přispívá v ČR k odkládání návratu matek na trh práce jejich řetězení krátkodobých prací a k sebezaměstnávání zejména nízká dostupnost služeb péče o děti, dlouhá pracovní doba, častá práce na směny a nízká míra pracovní flexibility za účelem kombinování pracovního a soukromého života.

Kromě jmenovaných faktorů vstupují do těchto procesů také genderové stereotypy a posilování genderově specializovaných rolí v páru poté, co se rodičům narodí jejich první dítě. V následujícím textu se zaměříme na to, jakých podob může nabývat narůstající fenomén nejistých prací matek

s ohledem na dělbu rolí mezi partnery. Vycházet budeme, kromě dříve analyzovaných statistických dat a kvalitativních výzkumů, z analýzy třech tříhodinových skupinových rozhovorů s celkem 19 matkami dětí předškolního a mladšího školního věku, žijícími převážně v Praze, které jsme vedly v roce 2015 na téma mateřství a nejisté práce. V tabulce 1 v příloze jsou uvedeny stručné charakteristiky komunikačních partnerek. Statistická data ukazují, že občasné, zpravidla málo placené práce, které nezakládají nárok na plnou pracovně-právní a sociální ochranu a neposkytují stabilitu a jistotu příjmu, nejsou doménou pouze manuálně pracujících lidí s nízkou kvalifikací, lidí se zhoršeným zdravotním stavem a doposud krátkou zkušeností na trhu práce. Ve zvýšené a regionálně diferencované míře se vyskytují napříč vzdělanostními a věkovými skupinami také mezi matkami dětí předškolního a mladšího školního věku. Jedná se zejména o krátkodobé práce s pracovní smlouvou na dobu určitou, dohody o pracovní činnosti, dohody o provedení práce či práce načerno.

Statistická data ukazují, že nejisté práce nejsou doménou jen manuálně pracujících, lidí se zhoršeným zdravotním stavem nebo s krátkou zkušeností na trhu práce. Často takto pracují také matky dětí předškolního a mladšího školního věku. Jedná se zejména o práce se smlouvou na dobu určitou, dohody o pracovní činnosti, dohody o provedení práce a práce načerno.

V dlouhodobé perspektivě matkami tyto formy práce preferovány nejsou. Voleny jsou vždy jako dočasná strategie nebo východisko z nouze. Přesto lze ve statistických datech termínované úvazky matek zachytit jako svým rozsahem významný fenomén. Kvalitativní analýza skupinových rozhovorů nám pomohla následně odhalit některé z příčin i dopadů nejistých prací matek, a přispět tak do mozaiky poznání ekonomických nákladů mateřství na životy žen.

Nejistá práce matek v rodinách s mužem-živitелеm

Výše zmíněná nízká dostupnost služeb péče o děti, dlouhá pracovní doba, vysoké zastoupení práce na směny a nízká míra pracovní flexibility za účelem kombinování pracovního a soukromého života přispívají ve dvourodičovských rodinách, společně s ideály intenzivního mateřství, ke specializaci genderových rolí v páru: Žena se po porodu zaměří na péči o dítě a z muže se stává hlavní žitel rodiny, ač je rodinný rozpočet zpravidla významně podporován také peněžitou pomocí v mateřství, rodičovským příspěvkem a finančními úsporami dříve zpravidla výdělečně činných žen. Schopnost muže finančně zabezpečit rodinu jde na úkor času, který může věnovat rodině. Tržní ekonomika a zaměstnavatelé s jeho časovou disponibilitou počítají. Návrat matek na trh práce je následně přizpůsobován tak, aby nebyla ohrožena po narození dítěte ustavená žitelská role muže a pečovatelská role ženy. Zároveň však vede specializace genderových rolí v páru také k pocitům závislosti matek na jejich partnerovi, k jejich sníženému pracovnímu sebevědomí, občasné výdělečné činnosti a nerovnému postavení ve společnosti, na trhu práce i v partnerství.

Specializace genderových rolí v páru přispívá k pocitům závislosti matek na jejich partnerovi, k jejich sníženému pracovnímu sebevědomí, řetězení krátkodobých prací a nerovnému postavení mužů a žen ve společnosti, na trhu práce i v partnerství.

Jak ukážeme na příkladu Světlany, Zoe, Evy, Libory, Barbory a Johany, často formulovaný požadavek zkráceného úvazku, který je zároveň na českém trhu práce významnou bariérou návratu do zaměstnání, je matkami zdůvodňován jak potřebou zabezpečení dětí bez ohrožení výdělečné činnosti partnera, tak potřebou si děti užít a věnovat se jim i po návratu na trh práce. Nemožnost

získání práce na částečný úvazek (případně práce s vyhovující flexibilní pracovní dobou) může vést následně ke sníženému pracovnímu sebevědomí matky, snižování jejich pracovních ambic a k výkonu občasných prací za účelem získání alespoň nějakých vlastních peněz, sociálních kontaktů, ocenění mimo sféru rodiny či pracovních zkušeností s vírou, že budou následně zhodnoceny ve formě získání stálé pracovní pozice s vyhovujícími časovými požadavky.

Změny zaměstnání matek z časově a finančně exponovaných pozic bývají ve výpovědích matek vysvětlovány jako nutnost z důvodu časových investic do dětí, které leží na bedrech matek. Zároveň však někdy bývají jedním dechem ospravedlňovány i jako možnost orientovat svou výdělečnou činnost na sice méně lukrativní, o to však smysluplnější a naplňující profesi, umožněnou právě tím, že živitelská role spočívá na bedrech jejich partnera. Takto zdůvodňovala nemožnost návratu do původního zaměstnání například Světlana. Její rekvalifikace na osobní asistentku pro postižené děti jí zavedla do oblasti nízkých a krátkodobých výdělků na dohody o provedení práce, které jí sice umožňují zachovat genderově specializované role v rodině, zároveň jí však marginalizují na trhu práce, udržují ve finanční závislosti na partnerovi, a zároveň i limitují možnosti jejího vyjednávání o větším zapojení partnera do péče v době jejího návratu k výdělečné činnosti.

Světlana: Vrátit jsem se mohla, ale na plný úvazek, což bylo do nějakých pěti hodin, a to nejde. (...) Jsem chtěla nastoupit do práce, takže to byly takové ty největší boje. Kdy on se bál, že při své pracovní vytíženosti ještě ho budu obtěžovat nějakýma dětma a pracovníma činnostma jako doma. Já mám doma toho manažera, který by si představoval, že já budu akorát ty děti rozvážet a tak, takže u nás máme takové bouřlivé debaty. (...) Tak jsem si udělala ten kurs pracovníka v sociálních službách. (...) Já tuhle práci chci dělat, ale tohle je pro mě hrozně nevýhodný. Já když si spočítám můj výdělek a teď od toho odečtu to zdravotní a sociální, plus nějaké jízdné, tak to je úplně jako kapesný, to mi přijde takový jako urážející úplně. Nemít doma manžela, který vydělává peníze, tak bych na tohle mohla zapomenout. (...) Když už jsem teda nastoupila do té práce, tak on by si představoval, že ten výdělek budu domů nosit nějaký jako značnější. A všechno pojede, jako když jsem byla na té mateřské. Takže nejenom v práci, ale i doma musí člověk bojovat. (Světlana, 34 let, SŠ, 2 děti – 4 a 6 let)

Obdobně popsala limitované možnosti, okolnosti a pocity okolo svého návratu na trh práce a zkušenosti s občasnými přivýdělký i Zoe: *Mně manžel taky vždycky propočte, kolik strávím času, kolik bude stát to MHD, kolik tam vydám energie, pak řekne, to se ti nevyplatí tam (do práce – pozn. aut.) jezdit. Nám taky nejde o peníze, ale já chci mít pocit, že jsem domů přinesla nějaký svoje peníze, (...) abych někam přišla mezi lidi. (...) HR manažer, tak už se dívám jakoby dolů na ty funkce. Mé sebevědomí jde strašně dolů tím, jak nikdo nereaguje. Takže to, co jsem reagovala před rokem, tak teď už nezareaguju. (...) Před tím jsme si byli jakoby rovnocenní. (...) Když jsem začala s tou malou dcerkou pracovat, ale z domova, tak si manžel neuvědomoval, že já vlastně pracuju. Takže tam tenkrát proběhly ty první momenty, ale já jdu do práce, já pracuju, jestli sis nevšimla. Ale já říkám, já taky pracuju, tady mi leží počítač. (...) Zvyknul si, že je doma ten servis (...) já tam ty děti ráno odvedu, já je přivedu. Připadám si jako hospodyně. (...) (Manžel – pozn. aut.) je mnoho času mimo republiku, proto já nemůžu nikde říct, že budu v 7.00 v práci, když nevím, kdy bude a kdy nebude. (...) On je ten živitel té rodiny, přejede ho auto, spadne letadlo... (...) Mě děsí, že nemám nějakých trošku peněz, které si vydělám, abych měla nějaké zázemí. (...) Já jsem před tím ani nepotřebovala (peníze – pozn. aut.), protože jsem měla tu rodičovskou, já jsem si přivydělávala (...) najednou, když mi to*

všechno skončilo, tak já jsem zjistila, že nemám, začala jsem právě chodit pro ty peníze. Což on ze začátku se strašně divil, kolik měsíčně utratíme. Říkal, to ti musí stačit, tak říkám, ty jo, nestačí. (Zoe, 42 let, VŠ, 2 děti – 3 a 5 let)

I když Evě a Liboře jejich partneři „míru výhodnosti“ jejich návratu na trh práce skrze přivýdělký na dohody o provedení práce či na živnost nepropočítávají, i ony je nahlížejí jako pouze dočasné řešení, které by mělo vést ke stálému pracovnímu poměru.

Eva: Ty naše odměny jsou ten barter. Takže pro děti spacáky, kočárek nebo něco takového. A pro to XXX (název firmy – pozn. aut.) je to na dohodu (...) finančně vůbec. Pro mě je to motivovaný tím, že dělám něco, že aspoň pro ně to má smysl. (...) To spadá pod marketing, což je takový hezký mít to v životopise (...) spíš si od toho slibuju ty kontakty. Mělo to být na čtyři měsíce od února do června, teď jsme to prodloužili do konce roku, něco se k tomu přibalilo, ne o moc zajímavější, ale já si říkám, že se tam člověk nějak zaháčkuje. Víím určitě, že se nevrátím do své předchozí práce, protože tam s tím tempem by to s dětma skloubit nešlo. Tak si říkám, že třeba v XXX (název firmy – pozn. aut.) by mohl být nějaký zkrácený úvazek a bude snazší se k němu dostat, když o mně budou vědět. (...) Z principu mi to je nepříjemný říkat si (partnerovi – pozn. aut.), hele, já potřebuju tři tisíce, abych mohla fungovat. (...) Si pak člověk nepřipadá rovnocenně. (Eva, 34 let, VŠ, dvě děti – 2 a 4 roky)

Libora: Měla jsem dobrou práci, ale po osmi letech, co jsem se chtěla vrátit, tak už to nešlo. Za mě vzali někoho jiného. (...) Myslela jsem si, že si najdu práci na částečný úvazek, protože teda s těma třema dětma, ale většinou mi nikdo ani neodpověděl. (...) Nemůžete tam být od osmi do pěti, protože školky končí, družiny končí a další věci, že třeba ani nechcete tam mít to dítě někde mimo devět hodin. (...) A pak jsem teda začala hlídat holčičku. (...) Dělán přes živnostenský list, (...) abych měla na důchodové pojištění. V současný době k tomu mám ještě živnostenský list na účetnictví, manžel má firmy, takže mu vedu účetnictví. Ale je to taková spíš z nouze ctnost. Nejsem si úplně jista, jak dlouho to vydržím z psychického hlediska, aby mi doma nehráblo. Protože si myslím, že je potřeba i někam chodit. (...) Já jsem na něm závislá, i když mi to nedává najevo. Ale kdyby se prostě cokoliv stalo, že bychom neměli vůbec nic. (Libora, 41 let, VŠ, 3 děti – 7, 10 a 12 let)

Pro Barboru a Johanu, dlouhodobě zůstávající s dětmi v domácnosti, znamená časově omezený výkon práce pozitivní hodnotu ve smyslu udržování kontaktu s jejich profesí. Obě jsou finančně zajištěny svými partnery a návrat k plnému úvazku ani jedna z nich z důvodu péče o děti neplánuje. Zároveň si i ony uvědomují, že z dlouhodobého hlediska je pro ně zachování takto limitované výdělečné činnosti nevýhodné.

Barbora: Já jsem máma od třech dětí (...) celou dobu jsem s nima byla doma, pracuju akorát nárazově, opustila jsem velice lukrativní a finančně zajímavou práci, která mě bavila. (...) Jsem plně ekonomicky závislá na manželovi, (...) ekonomická tragédie se u nás neděje, ale u mě je to spíš takový pocit, že mi ujel vlak. (...) Plán byl se zabezpečit na dobu mateřský a rodičovský, s tím, že během té doby budu pracovat, abych něco dělala, protože mě ta práce bavila, no ale najednou se může stát, že někomu se změní obchodní politika a personální politika a najednou zůstanete doma. I jsem si dokázala něco vytáhnout a dělat něco jiného, takže ne obchodní práci, ale copyrighty. (...) Pracuju, ale nárazově a vůbec by mě to neuživilo, to je pár tisíc měsíčně. Jediná klika je, že já mám pořád co psát do životopisu, (...) nemám devítiletou mezeru. Já jsem pořád OSVČ. (...) Mně dělalo dobře, že jsem vydělala hodně peněz, a najednou jsem byla v pozici, kdy jsem říkala manželovi (...) pošli mi něco

ze svého účtu. (...) Chtěla bych práci na částečný úvazek, maximálně na sedm hodin denně, abych to ráno stíhala vodit je do školky, do školy a pak se pro ně případně vracet. (...) Já tady jsem pro ty děti, když onemocní, když něco nefunguje, (...) a on zajišťuje rodinu po finanční stránce, (...) což nevadí. Spíš mi vadí to, jak se najednou člověk cítí méněcenný. (...) Vlastně mi přišla jedna odpověď asi z těch čtyřiceti. (Barbora, 38 let, VŠ, 3 děti – 3, 6 a 9 let)

Jana: Tak já bych si přála mít částečný úvazek, abych se těm dětem mohla věnovat víc, než jim dát večer večeři a zahnat je do postele. Manžel má práci takovou, že když je nejhůř, tak může třeba jeden den zůstat doma, nebo o pár hodin si to zkrátit, ale nemůže s nima být týden (když onemocní – pozn. aut.). (...) Čtyři hodiny jednou týdně (...) tam teď chodím a hrozně mi to vyhovuje, protože ten kontakt s tou prací mám, (...) ale potřebuju se vrátit do nemocnice. (...) Jestli chci zůstat tady v tom, tak si musím najít práci v nemocnici, udělat si tam tu praxi s atestační zkouškou. (...) Opravdu v tuhle chvíli nevím, jestli si můžu dovolit shánět práci, která bude každý den pevně daná. Protože to není práce, kterou bych si mohla vzít domů, když budou děti nemocny. (Jana, 36 let, VŠ, 4 děti – 3, 5, 6 a 8 let)

Všechny tyto matky a jejich rodiny jsou v současné chvíli finančně zajištěny a žádnou existenční nouzi neřeší. Seberealizaci skrze vlastní výdělečnou činnost očekávají. Plná finanční závislost na partnerovi jim nevyhovuje. Specializace genderových rolí v páru po narození dítěte jim však návrat na trh práce znesnadňuje, přispívá k jejich pocitům závislosti na partnerovi, sníženému pracovnímu sebevědomí a omezuje jejich možnosti vyjednávání v partnerství. Výsledkem jsou krátkodobé práce, které nahlízejí vždy jako dočasnou strategii či východisko z nouze.

Nejistá práce matek ve dvourodičovských rodinách s nízkými příjmy

Na rozdíl od situace výše uvedených žen, jejichž partneři se stali v době péče o malé děti hlavními živiteli rodin (i když ne vždy si plně uvědomovali, že významnou část životních nákladů rodiny pokrývala kromě jejich výdělku také peněžitá pomoc v mateřství, rodičovský příspěvek a úspory či přivýdělky matek), ve dvourodičovských rodinách s relativně nízkými příjmy mužů vypadá rozhodování matek o návratu na trh práce jinak. Odlišné jsou i problémy, které tyto matky v souvislosti s kombinováním pracovního a soukromého života akcentují.

Ideály „intenzivního mateřství“ zde ustupují potřebě spoluživitelství. Nezbytnost jejich příjmu pro rodinný rozpočet se stává rozhodujícím argumentem pro zapojení partnera do péče o děti, i když domácí práce zůstávají na ženách. V oblasti partnerských vztahů se zdají být role těchto matek a otců podstatně méně genderově specializované a zdá se, že jsou i menším zdrojem konfliktů mezi partnery, jelikož práci ani jednoho z partnerů nelze marginalizovat jako „pouze doplňkovou“ k živitelské roli toho druhého. Výrazné časové investice do výdělečné činnosti i genderově nerovnoměrně rozdělené práce v domácnosti však kolidují s požadavky „intenzivního mateřství“.

V rodinách s nízkými příjmy ustupují ideály intenzivního mateřství potřebě (spolu)živitelství. Nutnost příjmu matky pro rodinný rozpočet je rozhodujícím argumentem pro zapojení partnera do péče o děti, i když domácí práce zůstávají na bedrech žen. Menší míra genderové specializace rolí se zdá být menším zdrojem konfliktů mezi partnery, jelikož výdělečnou činnost ani jednoho z nich nelze považovat za „pouze doplňkovou“.

Tento případ lze ilustrovat na životním příběhu Dity, pracující za přepážkou na poště. Vzhledem k potřebě dalšího příjmu kvůli pokrytí životních nákladů rodiny si začala již během rodičovské dovolené po večerech, kdy mohl být s dětmi její manžel, přivydělávat úklidy. Ditin návrat do stálého zaměstnání byl podmíněn umístěním dítěte do obecního zařízení péče o děti. V současné době pracují oba manželé na směny, obecní služby péče o děti využívají v plném rozsahu a jejich příjmy jsou vyrovnané, ovšem s vyšší časovou investicí Dity jak v oblasti výdělečné činnosti, tak i práce v domácnosti. Svě stabilní práce na poště si cení, stejně jako své schopnosti zajistit rodinu dodatečnými příjmy z večerních úklidů. Ačkoliv by si do budoucna přála pracovat kvůli dětem na pracovišti bez směnného provozu, jistota zaměstnání a stálého příjmu v jejím současném zaměstnání konvenuje jejímu sebepojetí jako nezastupitelné spoluživitelky rodiny. Minimální zapojení manžela do práce v domácnosti neproblematizuje, jelikož domácí práce považuje za „ženské práce“. Zároveň však kriticky pojímá množství času, které může věnovat svým dětem, i když se jim věnuje v době jejich přivýdělků její manžel, čehož si cení.

Dita: (...) přišel domů z práce a já odcházela (během rodičovské dovolené na úklidy – pozn. aut.). Jinak to nešlo, prostě s dítětem bych asi nevládla pracovat (...) a něco jsem si nechala i při tom současném zaměstnání. Ty peníze jsou potřeba. (...) Děti jdou do té školky opravdu na půl sedmou a musíme tam být za pět minut půl sedmý, jak se to otvírá, abychom to do těch prací stihli. A jsou tam až do odpoledne, do té třetí, do čtyř. Nic jiného nám prostě nezbývá, prostě peníze potřebujeme a práci takhle máme jistou. (...) Přiznávám, že na ty děti nemám čas a štve mě to. (...) Chodím na nějaký ty úklidy, tak manžel tady musí prostě na 100 % fungovat. Že vyzvedává děti a tak, fakt se střídáme, být sama ženská, tak to prostě nejde tuhle práci mít, kdo by mi je vyzvedl a kam by šly ty děti. (...) Tím, že já mám ty přivýdělky, tak se tak peněženě (s partnerem – pozn. aut.) vyrovnáme. Mám plný úvazek plus mám nějaké přivýdělky, plus vlastně musím obstarat všechno doma. (...) To on se stará o děti, ale o práci doma ne. (...) Spíš ty ženský jsou od toho, aby to udělaly. (Dita, 31 let, SŠ, 2 děti – 3 a 6 let)

Ditina situace ilustruje plné zapojení a balancování mezi výdělečnou činností, péčí o děti a neplacenou práci v domácnosti, do nichž se promítají genderové nerovnosti na trhu práce i ve sféře domácích prací a péče o děti. Ačkoliv se zdá, že je menší důraz na genderově specializované role také menším zdrojem konfliktů mezi partnery, genderové stereotypy a z nich plynoucí konflikty rolí jsou přítomny i zde. Nejistá práce v podobě večerních úklidů jakožto doplňku ke stálému zaměstnání, který je pro zachování životního standardu rodiny nezbytný, vyrovnává její a jeho finanční investice do rodiny, a je tak i zdrojem její hrdosti. V neposlední řadě vede i k většímu zapojení jejího partnera do péče o jejich děti, a přispívá tak k pocitu rovného postavení partnerů v rodině, byť za cenu nerovně zvýšených časových investic matky ve sféře placené práce i neplacené práce v domácnosti.

Nejistá práce v nízkopříjmových rodinách sólo matek

V nízkopříjmových rodinách sólo matek nabývá nejistá práce nezřídka podoby sevření v pasti občasně, nízkopracované výdělečné činnosti „na zavolání“, bez standardní nebo dokonce žádné sociální a pracovně-právní ochrany, která nestačí na pokrytí základních výdajů domácnosti, tedy práce v každém ohledu prekérní. Kombinování výdělečné činnosti a péče je pro sólo matky nutností. Oporu a pomoc sólo matky hledají nezřídka u svých rodičů, přátel či – zdánlivě paradoxně – u dalších sólo matek, které jsou v obdobné situaci jako ony samy a dokáží si formou protislužeb vzájemně vyjít

vstříc. Jejich limitované možnosti sdílení péče a živitelství s další osobou pro ně mnohé typy zaměstnání a pracovišť vylučují – zpravidla směnné a noční provozy a pracoviště, kde je obvyklé zůstat do večerních hodin. Jestliže se dostane sólo matka do situace, kdy vyčerpá finanční rezervy a zůstane bez jistého příjmu na pokrytí základních potřeb rodiny, bývá pro ni návrat ke stálému zaměstnání obtížný. Bezodkladná nutnost zajištění základního živobytí rodiny vede v této situaci sólo matky do sféry šedé ekonomiky. Právní a z dlouhodobého hlediska i finanční nevýhodnost řetězení brigádních prací v oblasti šedé ekonomiky si sólo matky plně uvědomují. Nutnost každodenního zajištění běžných potřeb rodiny bez možnosti spolehnout se na záložní zdroje jim však neumožňuje z řetězení brigádních prací vystoupit. Zajištění výživy dítěte, zaplacení nájmu, dopravy a zcela běžných výdajů na dítě je těmito samoživitelkami prožíváno jako bezodkladná nezbytnost pod hrozbou odebrání dítěte za její nenaplnění. Prodlužující se období přivýdělků v rámci šedé ekonomiky, v němž si postupně zvykají na nestandardní pracovní podmínky a vztahy a které pro oficiální trh práce nezakládá žádnou, natož koherentní pracovní historii, vytváří i do budoucna bariéru k přestupu sólo matek z nestandardních režimů práce do stálého zaměstnání.

V nízkopříjmových rodinách sólo matek nabývá nejistá práce nezřídka podoby pasti – občasné, nízko placené výdělečné činnosti „na zavolání“ (bez standardní ochrany nebo s žádnou pracovně-právní ochranou), která jim nestačí na pokrytí základních výdajů domácnosti. Jestliže sólo matka vyčerpá finanční rezervy a nemá jistý příjem na pokrytí základních potřeb rodiny, je pro ni získání stálého zaměstnání obtížné. Bezodkladná nutnost zajištění základního živobytí rodiny, když na ní spočívá i veškerá zodpovědnost za péči o dítě, vede v této situaci sólo matky do sféry šedé ekonomiky. Nevýhodnost brigádních prací v oblasti šedé ekonomiky si sólo matky uvědomují. Prodlužující se období těchto přivýdělků, které pro oficiální trh práce nezakládá žádnou, natož důvěryhodnou pracovní historii, vytváří i do budoucna bariéru k přestupu sólo matek z nestandardních režimů práce do stálého zaměstnání.

Olga i Marcela měly před narozením dětí stálé zaměstnanecké poměry na relativně prestižních pracovištích i pozicích. Z důvodu organizačních změn na jejich pracovištích o své zaměstnání během rodičovské dovolené přišly. Jako sólo matky, od nichž odešel otec jejich dětí krátce po jejich narození, se po vyčerpání rodičovského příspěvku staly nezaměstnanými. Aby zajistily alespoň základní nezbytný příjem pro rodinu, začaly si brigádně přivydělávat v rámci šedé ekonomiky. Pro Olgu znamená samoživitelství nemožnost návratu k původní profesi, kde se pracuje zpravidla do pozdních večerních hodin. Zvažuje rekvalifikaci na osobní asistentku pro postižené děti, tedy profesi, v jejímž rámci by se mohla dostat přes úřad práce k oficiálně placenému zaměstnání i bezplatnému vzdělání. Zároveň se však jedná o profesi s nízkým finančním ohodnocením a nezřídka krátkodobými pracovními smlouvami; opuštění režimu brigádních přivýdělků a nejisté práce tak velké šance nedává.

Olga: (...) v průběhu mateřský dovolený firma ukončila práci v České republice, takže jsem musela ukončit (pracovní poměr – pozn. aut.) z organizačních důvodů. A ve chvíli, kdy mi končila rodičovská dovolená, což bylo září loňského roku, tak jsem nemohla nastoupit kvůli tomu, protože synátor je narozený v září, tak nás nevzali do školky. (...) ... teď tak po brigádách a vymýšlím kde co. (...) Byla jsem třeba předělávat Interspary na Albert, je to na celou noc, 12–13hodinový šichty. (...) Mladý byl u mých rodičů, ty zas nebyli vyspaný do práce, protože věděli, že tam mají malý dítě. (...) Psaná

dohoda úplně na cizího člověka, abych to nemusela hlásit na úřadu práce a úplně hrůza. Kvůli směšným třem tisícům nemůže člověk přiznat výdělek větší jak čtyři tisíce. (...) Takže já mám teď příspěvek tři tisíce korun měsíčně a nemůžu si vydělat víc jak čtyři tisíce. (Olga, 32 let, SŠ, 1 dítě – 3 roky)

Marcela, která své poslední stálé zaměstnání ukončila pro nemoc dcery a vysílení z dlouhé pracovní doby v kombinaci s náročným dojížděním mezi školou dcery a pracovištěm, se s každým dalším rokem přerušování stálého zaměstnání přibližuje svým pracovním životopisem Johaně, která nemá se stálým zaměstnáním doposud žádnou zkušenost.

Marcela: (...) jakmile to bylo možné, tak jsem začala tak různě plácát různé brigády načerno. (...) Nakonec jsme se s dcerou upíchny na Praze 2 v mateřský školce a úplně shodou okolností jsem vedle dostala brigádu, ale s tou podmínkou, že to bylo jako OSVČ, tak na čtyři hodiny denně, (...) takže jsme čtyři zákonné hodiny, kdy dcera mohla být hlídána, zvládaly. A kdy já jsem byla zaměstnaná, a když bylo potřeba něco dodělat, tak jsem to dělala v noci, oni mi půjčili domů notebook. (...) A pak jsem zase byla na pracáku a na sociálce a zase jsem plácala tak různě brigády načerno, protože jinak bych nemohla být na té sociálce. (...) A potom jsem konečně začala pracovat v XXX (název podniku – pozn. aut.). (...) Moje dcera byla v první třídě, už o půl sedmé ráno ve družině a já jsem měla co dělat, abych to stihla na pátou zpátky i s těma píchačkama, s dopravou a se vším všudy, abych byla na pátou, abych ji vyzvedla přesně z družiny. (...) Já jsem byla uhoněná jako blázen a nakonec o Vánocích, ani ne za půl roku, se dcera složila, protože už to nevládala. (...) Od té doby jsem na pracáku, (...) chodím rovnat do skladu hrnky za peníze na ruku a chodím rozdávat letáky. (...) To je na dohodu o provedení práce. (...) Pak chodím uklízet za peníze na ruku. (...) Když jdu pracovat načerno, tak jdu pracovat taky jen tehdy, když si ten člověk řekne. Prostě jsme na příjmu a ten člověk zavolá, teď přijďte. (...) Já bych načerno nepracovala, protože vím, že se mi to nevyplatí (do budoucna – pozn. aut.), ale já nemám na výběr. Vlastně všechny okolnosti tlačí takhle. (Marcela, 43 let, SŠ, 1 dítě – 9 let)

Johana, jako sólo matka dvou dětí s nulovou pracovní zkušeností na oficiálním trhu práce, od níž partner odešel podstatně později než partneři od Olgy a Marcely, si pak už ani do budoucna neumí pro sebe představit jinou práci než přivýdělkou v rámci šedé ekonomiky.

Johana: Mně se nevyplatí normálně legálně pracovat, protože ty platy, který já bych dostala za tu dobu pracovní, která by se musela vejít do doby, kdy děti jsou ve školce, tak bych to neutáhla ten nájem a nevydělala bych ani na životní minimum. Takže vlastně teď moje jediný příjmy sestávají z dávek hmotné nouze, z nepravidelně placeného výživného, plus co si kde přivydělám, ale je to ilegální. (...) Já mám to bydlení teď strašně drahý, v azyláku to stálo třeba pět tisíc, ale teď platím dvakrát tolik, protože jsem prostě čtvrtý azylák, a každý rok se stěhovat s dětma, ty už z toho byly na nervy. (...) Ta hmotná nouze, to je strašně málo peněz. (...) Mně to vychází tak maximálně stovku denně, co můžu utratit, a to se dvěma dětma není jednoduchý. (...) Když se mi někdo ozve (s nabídkou práce – pozn. aut.), tak musím být ve stěhu a být hned k dispozici, protože to není nikdy předem jistý, jestli ta práce bude, nebo ne. S tím, že se mi už stalo, že jsem takhle přišla na nějakou novou brigádu, a tam mi nakonec ani nezaplatili. Zneužili toho, že to dělám načerno. (...) Když můžu, tak to vezmu, a když nemůžu, tak mám smůlu, tak si zas musím počkat, až bude další příležitost. Ale většinou narychlo obvolávám lidi a mám naštěstí kamarádku, se kterou si děláme protislužbu, že buď hlídám já jí děti, když ona jde pracovat takhle načerno. Ona většinou točí ve stánku pivo a já zas

dělám ty letáky, hlídáme si střídavě děti, ale vždycky musíme být hodně rychle připravený a rychle to zkoordinovat. (Johana, 26 let, SŠ, 2 děti – 5 a 7 let)

Počet i podíl jednorodičovských rodin se v České republice dlouhodobě zvyšuje a jejich životní úroveň zůstává podstatně nižší než u rodin se dvěma rodiči. Téměř třetina rodin sólo rodičů s jedním dítětem a 44 % rodin sólo rodičů se dvěma dětmi je ohroženo chudobou, což se negativně promítá nejen do životních podmínek sólo rodičů, ale i do životních startů jejich dětí. Z dvourodičovských rodin s jedním dítětem je ohroženo chudobou 6 % z nich, se dvěma dětmi 8 % z nich.¹ Hlavním zdrojem příjmů sólo rodičů (což jsou z 90 % ženy)² je placená práce. Stále častěji se však potýkají na trhu práce s marginalizací a prekarizovanou prací. Výše uvedené citace Olgy, Marcely a Johany osvětlují některé z procesů, které k této situaci vedou.

Chudoba jednorodičovských rodin a s ní související sevření v pasti prekérních prací sólo rodičů se promítá nejen do jejich aktuálních a budoucích životních podmínek, ale i do zdraví a životních šancí jejich dětí.

Závěr

Nejisté, krátkodobé práce, které mohou nabývat podoby prekérní práce, se v České republice stávají stále častějším typem práce žen s odpovědností za péči s negativními dopady na jejich ekonomické postavení a potažmo i jejich postavení v partnerství. Kromě nízké dostupnosti služeb péče o děti, dlouhé pracovní doby, vysokého zastoupení práce na směny a nízké míry pracovní flexibility za účelem kombinování pracovního a soukromého života přispívá k řetězení nejistých prací matek také specializace genderových rolí v páru po narození dítěte. Specializace genderových rolí a následně i tento typ práce zužují pole budoucích voleb matek a omezují jejich možnosti plánování a vyjednávání (dělby práce) v rodině. Roztříštěná pracovní historie snižuje jejich atraktivitu pro zaměstnavatele. Z dlouhodobého hlediska může řetězení krátkodobých smluv matky na trhu práce marginalizovat, mít negativní dopad na jejich současné i budoucí příjmy a přispívat nejen k genderovým nerovnostem, ale také k nerovnostem mezi dětmi žijícími s jedním a se dvěma rodiči. Výjimkou je situace, v níž jsou krátkodobé přivýdělnky pouze doplňkem ke stálému zaměstnání matky; signalizují však nízké příjmy rodiny a snížené možnosti matky trávit čas s dítětem. Nezbytnost stálého příjmu ženy pro rodinný rozpočet zlepšuje její vyjednávací pozici v partnerství ohledně zapojení muže alespoň do péče o děti, když ne i do domácích prací. V případě, že příjem matky není pro rozpočet domácnosti nezbytný a že žena předpokládá zlepšení své pracovní situace v budoucnosti, až péče o děti nebude tolik časově náročná, bývá řetězení krátkodobých prací interpretováno jako volba, vyplývající ze strukturálně, institucionálně a kulturně podmíněných argumentů pro a proti jejímu návratu na trh práce. V dlouhodobé perspektivě matkami tyto formy práce preferovány nejsou, pouze jako dočasné řešení aktuální situace. Tato dočasnost však může být následně prodlužována a nabýt charakteru trvalé situace. A to nejen v důsledku nekoherentní pracovní historie a rostoucího věku ženy, ale i (v průběhu životní dráhy) zpravidla později vznikajících požadavků na péči o stárnoucí

¹ Viz https://www.czso.cz/documents/10180/23178400/tk_silc2014_souhrnny_popis.pdf

² <https://www.czso.cz/documents/10180/20568791/czam020113analyza.pdf/b8a85309-30f2-4bb0-8c82-b8ccbcdd548?version=1.0>

rodiče. Specifická je pak situace nízkopříjmových rodin sólo matek, v nichž nabývá nejistá práce nezřídka podoby pasti, v níž občasné, nízko placené výdělečné činnosti „na zavolání“, bez standardní nebo dokonce žádné sociální a pracovně-právní ochrany nestačí ani na pokrytí základních výdajů domácnosti a nedávají ani vyhlídky na zlepšení situace v blízké budoucnosti.

2. Samostatně výdělečně činné matky malých dětí

Alena Křížková

V souvislosti s trendem prekarizace českého trhu práce a ekonomickou krizí (Dudová, Hašková 2014) narostl počet samostatně podnikajících žen v posledních zhruba pěti letech (2010–2014) o 22 200. Tento počet odpovídá zhruba 1 % všech zaměstnaných žen. Zároveň se zvýšil podíl žen pracujících na vlastní účet v celé populaci zaměstnaných žen z 11 % na 12 % a také o jeden procentní bod se snížil podíl žen, které pracují jako zaměstnankyně, a to z 88 % na 87 %. Stabilně asi 1 % žen je oficiálně pomáhajícími rodinnými příslušnicemi. Tento vývoj odpovídá období, kdy v České republice vyvrcholila míra nezaměstnanosti (v roce 2010 8,5 % pro ženy a 6,4 % pro muže a v roce 2014 7,4 % pro ženy a 5,1 % pro muže), jejíž výše způsobila obavy z nezaměstnanosti a ohrožení nezaměstnaností u těch skupin populace, které na trhu práce byly anebo se chystaly k návratu např. po rodičovské. Největší podíl nezaměstnaných byl v roce 2014 v rámci populace žen ve věkové skupině 35–39 let (16 %). Zhruba každá třetí žena ve věku, kdy obvykle mají malé děti (30–39 let), byla v roce 2014 nezaměstnaná.³ Je zřejmé, že nezaměstnanost či přímé ohrožení nezaměstnaností hraje spolu s nízkou dostupností služeb péče o děti a nízkou dostupností flexibilních a zkrácených pracovních úvazků významnou roli v příležitostech i rozhodování matek malých dětí o jejich uplatnění na trhu práce.

Analýza v této kapitole vychází z pěti skupinových diskusí s celkem 29 matkami malých dětí, které jsme (každou v délce zhruba tří hodin a s 5–6 účastnicemi) provedly v roce 2015. Tři diskuse byly zaměřené na nejisté typy práce a dvě konkrétně na samostatnou výdělečnou činnost v životě matek malých dětí. V tabulce 1 v příloze jsou uvedeny stručné charakteristiky komunikačních partnerek.

Jistota pravidelného příjmu, placená dovolená, nemocenská, flexibilita, autonomie v práci a možnost uplatnění vlastní kreativity a pocit naplnění z odvedené práce byly konkrétní výhody zaměstnaneckého poměru, které matky malých dětí považovaly za důležité. Pokud by bylo možné nalézt takové zaměstnání, které by tyto výhody poskytovalo, matky malých dětí by zřejmě preferovaly zaměstnanecký poměr. Diskuse se sebezaměstnanými matkami malých dětí osvětlily, proč zvolily samostatné podnikání a jaké výhody a nevýhody pro jejich pracovní a rodinný život jim to přináší.

Rostoucí nezaměstnanost a ohrožení nezaměstnaností (každá třetí žena ve věku 30–39 let je nezaměstnaná), konkrétně nedostupnost jistého zaměstnání s dobrými pracovními podmínkami, které by bylo možné kombinovat s péčí, představují rozhodující faktory pro vstup do podnikání matek malých dětí.

---

³ Zaostřeno na ženy a muže 2015. ČSÚ.

Výhody: flexibilita, efektivita a nezávislost

Flexibilita

Flexibilita času a místa výkonu práce byla jednou z nejdůležitějších hodnot a zároveň motivací, proč matky malých dětí, s nimiž jsme vedly diskusi, pracovaly samostatně jako OSVČ. Ukázalo se, že právě proto, že současný trh práce v České republice nedokáže matkám malých dětí dostatečnou flexibilitu nabídnout (Vohlídalová, Formánková 2012), nabízí se sebezaměstnání jako typ flexibilního zaměstnání. Stela upozornila nejen na problém každodenní kombinace práce a péče, který sebezaměstnání může částečně řešit, ale i na problém nemocnosti dětí, jejímž důsledkem je absence matek v zaměstnání, která může být v klasickém zaměstnaneckém poměru komplikací i zdrojem diskriminace:

„Pak když skončila rodičovská dovolená, tak jsem se stala OSVČ. Asi bych tuhle situaci neměnila. Právě s ohledem na tu dceru, protože nemusím nikomu vysvětlovat, že moje dcera je nemocná nebo že má nějaký problém ve škole, a proto prostě potřebuje, abych s ní byla víc. Tohle je obrovská výhoda.“ (Stela, 30, SŠ, 1 dítě – 7 let)

Možnost volby, kde a kdy budou matky malých dětí pracovat, ale automaticky neznamená požadavek na menší objem práce. U sebezaměstnaných žen je to někdy právě naopak. Podnikání může přinášet větší objem práce než zaměstnání a je na podnikajících, zda budou práci odmítat, anebo se s jejím množstvím vyrovnají jiným způsobem.

„Já jsem od toho určitě očekávala tu časovou flexibilitu nebo nějakou svobodu ve smyslu výběru toho, co budu dělat a kdy to budu dělat a pro koho a za jakých podmínek, ta svoboda je v tom určitě důležitá... Tu všechnu svobodu a časovou flexibilitu jsem získala, ale jenom já si určuju, kolik toho vezmu, takže si toho většinou nabírám víc, než můžu zvládnout. Ale na žádného kolegu to prostě nepřesunu a plus ty děti jsou tak variabilní, často je to tak, že když člověk potřebuje pracovat a je ve stresu, tak zrovna ty děti prostě nespí. Tak tohle mě to hrozně naučilo, té disciplíně, a time management mám myslím tak tři roky zmáknutý.“ (Sofie, 34, VŠ, 2 děti – 3, 1 rok)

Efektivita

Jedním ze způsobů, jak se s velkým množstvím práce a zároveň s nutností kombinovat práci a péči matky malých dětí vyrovnávají, je vysoká intenzita práce v časových úsecích, kdy mohou pracovat, např. když jsou děti v zařízeních péče nebo spí.

„Opravdu si myslím, že ta moje pracovní efektivita, to, co jsem dělala předtím v plném úvazku, tak že jsem teď schopna zvládnout třeba za 0,4 úvazku. Že udělám stejný obsah práce, jako jsem udělala dřív, protože tam půl dne jsme se vykecávali a chodili kouřit.“ (Sofie, 34, VŠ, 2 děti – 3, 1 rok)

„To já jsem měla teď, když se narodil ten malý, tak opravdu to, když usnul v té kanceláři a já jsem věděla, jo, teď mám hodinu, tak jsem za tu hodinu udělala práce za celý den, pak jsem si tam sedla, půl hodiny jsem odpočívala, pak se vzbudil a šla jsem se mu zase věnovat. Ale to je člověk jako motivovaný udělat to jakoby rychle, dobře a mít to hotový.“ (Ida, 36, VŠ, 2 děti – 3 a 0 let)

„... jsem zjišťovala, že vlastně díky tomu, že mám malé dítě, tak dokážu pracovat mnohem efektivněji než třeba moji bezdětní mladí kolegové, kteří si tak jdou na to pívko a na ten večírek a tak. A já jsem

přesně věděla, že tohle je čas, kdy dítě spí, a ten čas, když nevyužiju, tak zas až za 24 hodin. Že prostě musíte.“ (Stela, 30, SŠ, 1 dítě – 7 let)

Ukazuje se, že sebezaměstnané matky malých dětí pracují v nezanedbatelné míře v tzv. nesociální době – v noci a o víkendech. To jednak může znamenat, že pracují na úkor vlastního času např. odpočinku, a jednak to, že jejich práce je tak zneviditelňována, protože jejich okolí vnímá, že v době, kdy je obvyklé pracovat, pečují o děti, ale již ne vždy vnímá, že se věnují placené práci v jiné době.

Flexibilní uspořádání práce v samostatném podnikání představuje možnost kombinovat práci s péčí, ale neznamená nutně menší objem práce oproti plnému úvazku. Práce v netypické době – večer, v noci a o víkendech – je pak řešením, které ale může způsobovat kromě únavy také zneviditelňování a neuznání placené práce matek malých dětí.

Nezávislost

Získání nezávislosti a možnost být svou vlastní paní/svým vlastním pánem představují základní podnikatelské hodnoty a motivace pro podnikání. V diskusích se nezávislost jako důležitá výhoda pro podnikání projevila i u matek malých dětí. Nezávislost u nich šla ruku v ruce se smysluplností práce, kreativitou a pocitem naplnění z toho, co dělají; s hodnotami, jejichž význam v pracovním uplatnění některé tyto ženy objevily právě až v době po narození dětí. Práce jim musí dávat smysl a dobrý pocit. Matky malých dětí, se kterými jsme diskutovaly, si uvědomují, že u nich někdy došlo spolu s mateřstvím k určité proměně právě v chápání významu práce. Takže si mnohem více váží svého času a cílem není primárně vydělat peníze, ale mnohem více než před mateřstvím naplnění z konkrétní práce.

Matky malých dětí vnímají jako výhodu sebezaměstnání to, že mají možnost nezávisle si zvolit práci, která je uspokojuje, a spolupracovat s lidmi, které si samy vyberou.

Jak ukazují dvě následující citace, komunikační partnerky na podnikání oproti zaměstnanecké pozici oceňují možnost odmítnout určitou práci nebo spolupráci s konkrétním člověkem.

„Tam není nikdo, tím limitem jsem jenom já, můj čas, moje schopnosti, nemusím se s nikým dohadovat. Asi i třeba profesně to pro mě bylo mnohem lepší (než v případě zaměstnanců – pozn. aut.) v tom, že já mám větší možnost si vybírat to, co vlastně budu dělat. V tom zaměstnání jste samozřejmě limitovaný tím, jakou má představu váš šéf, vedoucí oddělení nebo nadnárodní korporace a nevím co všechno, do které vy musíte zapadnout jak kostička lega. (...) Asi pro mě ten největší benefit byl pracovní, že to je opravdu na mně, že nerozhoduje za mě někdo jiný. A zároveň když je něco, co já dělat nechci, tak mám možnost říct, že to dělat nebudu, což v zaměstnání nemůžete udělat.“ (Stela, 30, SŠ, 1 dítě – 7 let)

„... když mám zákazníka, se kterým si nesednu, a cítím to od začátku, už jsem se naučila, to mi trvalo strašně dlouho, nebrat zakázky, kdy cítím potencionální problém. Tak prostě můžu říct ‚pro vás prostě pracovat nechci‘ a je jedno, co uvedu jako důvod. Řeknu, že ve vašem termínu nejsem schopna to dodat, nebo cokoliv jiného. A je to obrovská výhoda. To je fakt a ještě že tak. Protože když si vzpomenu, s kým jsem musela jednat v práci, tak jsem na tom asi docela dobře teďka.“ (Jarmila, 35, VŠ, 3 děti – 3, 4, 5 let, těhotná)

Komunikační partnerky měly možnost srovnávat se situací, kdy v předchozím období byly v pozici zaměstnankyň. Nezávislost na zaměstnavateli nebo nadřízené či nadřízeném byla důležitá, ale matky

malých dětí, které měly zkušenost s kratší či delší rodičovskou, si uvědomují hodnotu ještě dalšího typu nezávislosti, kterou jim sebezaměstnání poskytuje – nezávislosti na partnerovi a jeho příjmu. A nešlo jim pouze o to, aby měly vlastní příjem a nemusely při nízkém rodičovském příspěvku nebo dokonce nulovém příjmu po ukončení rodičovské říkat partnerovi o peníze pro osobní potřebu. Jako velmi důležitý se ukázal význam vlastního přínosu do rodinného rozpočtu, jak to ilustruje následující vyprávění Moniky:

„... ty peníze, který vydělám, tak mám z toho dobrý pocit, že to je jako pro nás. Že to nejsou nějaké jako moje peníze, které já si užiju, částečně taky. Ale že vidím, jo, to je prima, já jsem něco jako vydělala, teď to použijeme na to, co potřebujeme, že taky živím z malé části tu rodinu. A je mi to příjemný, že se o nás taky jako starám.“ (Monika, 36, VŠ, 3 děti – 2, 5, 6 let)

Alespoň částečná nezávislost na partnerově příjmu a možnost přispívat do rodinného rozpočtu představují důležité motivace vstupu do podnikání matek malých dětí.

Nevýhody – sebezaměstnání je typ prekérní práce

Zaměstnání na živnostenský list je typem prekérní práce, se kterým se stále častěji setkáváme u matek malých dětí. Proč můžeme podnikání, resp. sebezaměstnání za prekérní práci považovat? Vyznačuje se totiž dlouhodobou nejistotou práce i výdělku i finanční a administrativní zátěží, která leží na dané podnikající osobě. Zároveň téměř zcela chybí systém podpory sebezaměstnaných a podnikajících osob. Chybí jak podpora přímo v rozvoji podnikání, tak podpora s kombinováním podnikání a rodinného života ze strany institucí a aktérů ve veřejné sféře, ale často i ze strany partnerů, rodinných příslušníků a známých. V následujícím textu rozebereme jednotlivé nevýhody, které se ukazují jako významné ve výpovědích samotných sebezaměstnaných matek malých dětí.

Finanční náročnost: nutnost platit zálohy na sociální a zdravotní pojištění

Velmi významnou překážkou, se kterou se potýkají všechny matky malých dětí, které rozjíždějí malé podnikání, je nutnost platit zálohy na sociální a zdravotní pojištění, od kterého není osvobozen v současné době již nikdo ani na úplném začátku podnikání. Představuje to náklad minimálně zhruba 4 000 korun za měsíc, které musí sebezaměstnávající osoba začít vydávat na zálohy na pojištění v situaci, kdy nevydělává ještě téměř nebo vůbec nic. Tato podmínka tak část žen od vstupu do podnikání odrazuje, jak to ukazuje příklad vysokoškolačky Zoe:

„Ano, i to jsem měla nápad, že začnu podnikat, ale z toho jsem brzo vycouvala, protože jsem zjistila, že sociální a zdravotní mi měsíčně hodí cca 4 000. Když rozjízďím firmu, tak já rozhodně 4 000 ani nevydělám. Takže ne. ... když si rozjízďím podnik, tak kde já vezmu čtyři litry měsíčně, abych to zaplatila? (...) Ještě ke všemu po mateřský, tak to už vůbec.“ (Zoe, 42, VŠ, 2 děti – 5, 3 roky)

Vysokoškolačka Nela se do podnikání ve zdravotních službách pustila, ale ukazuje, že nutnost platit zálohy významně přispívá k tomu, že tato její činnost je v podstatě nevýdělečná.

„... mně ty zálohy přijdou jako totálně likvidační pro malého živnostníka. Já fakt to dělám jenom za podpory muže a rozhodně to není výdělečný v mém případě. Já jsem jako úplná socka.“ (Nela, 35, VŠ, 1 dítě – 4 roky, těhotná)

Matky malých dětí, které zatím ještě jsou na rodičovské dovolené, v rámci níž mají sociální a zdravotní pojištění pokryto, se shodly na tom, že jejich situace jim umožnila soukromě podnikat.

Zálohy na sociální a zdravotní pojištění nemusí platit ten, kdo současně s podnikáním pobírá rodičovský příspěvek. Pro začátek podnikání je tedy výhodné rodičovský příspěvek pobírat (nezáleží však na tom, zda je rodič na rodičovské dovolené) a zvolit přitom co nejdelší období jeho pobírání. Toto období tedy představuje příležitost vyzkoušet sebezaměstnání a rozhodnout se, zda bude možné v tom po skončení rodičovské pokračovat, jak ukazují následující citace Vandy a Jarmily.

„Pro mě zatím tím, že začínám a že jsem na rodičáku a že zatím zálohy neplatím, tak právě pro to, já jsem začala teď... Takže to je pro mě hrozná výhoda jako začít teď, když nemusím platit ty zálohy, a prostě rozjet to a zjistit, jo, půjde to, nebo ne, nepůjde to.“ (Vanda, 32, SŠ, 2 děti – 2, 4 roky)

„Já jsem vlastně začínala s úplně tím samým, protože já jsem díky tomu, že jsem byla na rodičáku nebo na mateřský, tak taky jsem nemusela platit zálohy, pak pro mě bylo o to větší překvapení, kolik musím zaplatit v tom březnu. To jsem si to nespočetala předem.“ (Jarmila, 35, VŠ, 3 děti – 3, 4, 5 let, těhotná)

Finanční zátěž v podobě záloh na sociální a zdravotní pojištění, které musí matky malých dětí platit v začátcích samostatné výdělečné činnosti, jež je dosud téměř nevýdělečná, významně komplikuje rozjezd podnikání a může ženy od vstupu do podnikání přímo odrazovat.

Nejistota práce i výdělku

Sebezaměstnané matky pociťují jako zásadní nevýhodu tohoto typu zaměstnání nejistotu, zda budou mít práci, a nejistotu výdělku. Sofie přesně popisuje situaci matky dvou malých dětí, která musí podnikání kombinovat s péčí o děti, a to včetně mimořádných situací, jako je péče o nemocné děti, které se nedají naplánovat a u kterých nelze odhadnout, jak časté a náročné ve skutečnosti budou. Zároveň pokud si chce v podnikání udržet dlouhodobě příjem, který konkrétně v případě Sofie musí pokrýt většinu nákladů domácnosti, nemůže si dovolit odmítat zakázky nebo pracovat „nespolehlivě“, např. nesplnit termín dodání práce kvůli nemoci dětí.

„... na tom OSVČ je určitě složitý hodně, že z toho nejde vypadnout. Že je tam i ten bič, že záleží na tom, co přesně děláte, ale i já, jak ten sektor je strašně malinký, tak já si nemůžu jako dovolit prostě odmítat nějak ve velkém. To kdybych tři čtyři zakázky odmítla, tak žádný jiný nedostanu. Sice je to přátelské prostředí, ale zase se to tam šíří tou referencí a přes ty osobní zkušenosti, a ve chvíli, kdy někdo zmíní, tak se ozve tady ty, a oni, ta už nedělá zakázky, ta je s dětma prostě. Tak už po mě nikdy neštěkne pes a to si myslím, že bude ve spoustě dalších oblastí. A souvisí to s tou disciplínou, že je to dost tvrdě nastavený. Nevím, jak to funguje s těma flexibilníma úvazkama, ale s takovýma zaměstnavatelema, jako je třeba XXX (konkrétní zaměstnavatel umožňující flexibilitu a kombinaci práce a péče – pozn. aut.), tak to je úplně jako sen. Pro tu ženu na mateřský, která chce pracovat a má tam garantovaný místo, a ještě jí umožní, že může jít do práce s dětma nebo tak, tak to je mnohem snazší a myslím, že spousta žen, které jsou teď OSVČ, tak by tady do toho šly mnohem radši než být ta OSVČ, a tu odpovědnost máte jenom na sobě. Jestli děti budou nemocný týden a vy tu zakázku nedoděláte a bude prostě průšvih.“ (Sofie, 34, VŠ, 2 děti – 3, 1 rok)

Diskuse o nejistotě práce a výdělku jednoznačně vedla ke srovnání pozice zaměstnankyně a sebezaměstnané. Sofie ukazuje jeden aspekt, a to je jistota zaměstnaneckého poměru, která zřejmě je pro velkou část matek malých dětí preferencí před podnikáním, pokud je zaměstnání možné kombinovat s péčí o děti. V podnikání však nejde pouze o nejistotu práce, ale i o nejistotu výdělku,

a to i v situaci, kdy práce je zajištěna. Oproti tomu v zaměstnání je přeci jen významně větší jistota pravidelného výdělku. Jak ukazuje Jarmila ve své výpovědi, jako sebezaměstnaná nikdy neví, kdy a zda vůbec jí bude za vykonanou práci zaplacen. Diskuse ukázala, že „vymáhání“ zaplacení za vykonanou práci představuje další typ práce, kterou musejí sebezaměstnané dělat oproti zaměstnankyním.

„Zásadní výhoda (zaměstnanecké pozice – pozn. aut.) je to, že víte, kolik peněz budete mít v který den v měsíci na účtě. Protože já mám třeba, dneska už naštěstí ne, ale v pátek jsem měla šest faktur po splatnosti a v ten moment, kdy vím, že potřebuju zaplatit opravu auta a potřebuju každou korunu, která mi na ten účet přijde, což je teď aktuální stav, tak prostě to vědomí, že nevím, kdy mi ty peníze dorazí, a třeba mi ten člověk neodpovídá na maily nebo mi nezvedne telefon nebo něco podobného, tak je hrozný. Takhle vím, nebo bych věděla, že mi každého desátého přistane na účtu cirká 25 000, z toho musím zaplatit tohle, tohle, tohle a zbyde mi tolik. Tak v ten moment mám naprosto přesně daný, s kolika penězma ten měsíc zacházím.“ (Jarmila, 35, VŠ, 3 děti – 3, 4, 5 let, těhotná)

Nejistota práce, ale také výdělku i v situaci, kdy práce je dost, je v rámci samostatné výdělečné činnosti matek malých dětí značná. Vymáhání zaplacení za vykonanou práci je další směnou v rámci samostatné výdělečné činnosti.

Nejistota výdělku u podnikajících matek malých dětí se významně promítá i do partnerských vztahů. Nejistota příjmu sebezaměstnané matky znamená, že chybějící nebo zpoždující se příjem musí vykryt ze svých příjmů partner, pokud takové disponibilní příjmy má. Pokud má partner stabilní a vyšší příjem než jeho partnerka, pracující jako OSVČ, je hlavním živitelem domácnosti. S tím jde ruku v ruce větší moc partnera rozhodovat o výdajích a investicích celé domácnosti i závislost partnerky na finančním přínosu partnera a často i na jeho finančním rozhodování, jak s tímto příjmem disponovat (viz Maříková et al. 2012). Nejistota příjmu sebezaměstnaných žen tak může ovlivňovat rozdělení moci a rozhodování v domácnosti směrem k tradičnějšímu nastavení, resp. oslabovat pozici těchto žen (Dlouhá, Jurik, Křížková 2014). Na druhou stranu srovnání výpovědí sebezaměstnaných matek malých dětí a matek, které jsou buď nezaměstnané, nebo pracují pouze příležitostně na brigádách apod., nebo jsou zcela ekonomicky neaktivní, ukazuje, že na rozdíl od této druhé skupiny u sebezaměstnaných se neobjevuje obava, že pokud by partner z nějakého důvodu přestal vydělávat, např. kdyby u něj nastal zdravotní problém, tak nebudou mít z čeho žít a budou v téměř bezvýchodné situaci.

Sebezaměstnání dává matkám malých dětí – oproti těm, které jsou nezaměstnané, ekonomicky neaktivní nebo pracují pouze příležitostně, – alespoň určitou jistotu, že jsou schopné v nenadálé nepříznivé situaci, např. nemoc nebo ztráta partnera, sebe s dětmi uživit.

Dlouhodobě: závislost na partnerovi a nízký důchod

Závislost na příjmu partnera, kterou některé sebezaměstnané ženy paradoxně zažívají i přesto, že jednou z důležitých motivací vstupu do samostatného podnikání pro ně bylo dosažení nezávislosti díky vlastnímu příjmu, je často dlouhodobá a i s dlouhodobými důsledky do budoucnosti. Jejich příjem bude v takovém případě ve srovnání s partnerem nižší pravděpodobně i v důchodu. Ukázaly jsme, že výše a nutnost pravidelně odvádět byť minimální odvody na sociální a zdravotní pojištění představuje pro matky malých dětí finanční problém. Nicméně dokonce i když je žena schopna platit tyto minimální zálohy dlouhodobě, znamená to, že se tato minimální výše záloh promítne

v budoucnu do výše jejího důchodu, který pak bude velmi nízký. Toto téma se ukázalo v diskusích jako velmi významné a negativně vnímané. Komunikační partnerky se shodují na tom, že se nebudou moci v důchodu spolehnout na příjem od státu, a vyrovnávají se s tím různým způsobem. Jarmila reprezentuje strategii nezávislosti na státu a řešení v rámci rodiny, když říká:

„My nic jako důchod mít nebudeme, takže jako tohle vůbec neřeším. My jsme generace, která něco jako důchodový zabezpečení bude mít, pokud si na to sama našetří, respektive vychová děti tak, aby se o člověka postaraly, až bude nemohoucí a starý atd. Proto je dobrý jich mít hodně, třeba to aspoň u jednoho vyjde. (...) Já třeba vůbec neuvažuju o tom, že by mě měl živit stát v důchodu, jelikož a protože když vidím, jak náš stát už notnou dobu pokračuje, co se důchodů týká, tak nebudu naivní.“ (Jarmila, 35, VŠ, 3 děti – 3, 4, 5 let, těhotná)

Nela reprezentuje strategii spoléhání se na vlastní síly, přičemž ale nemá příliš důvodů k odhodlání a optimistickému pohledu do budoucna:

„Mě to teda trochu jako straší, musím říct, právě proto, že se mi nedaří vydělat dost peněz, přestože mám pocit, že se dost snažím. Tak si něco spořím, nějak i spoléhám na svého muže, ale furt spoléhám na to, že budu prostě pracovat. Že se snažím i dál vzdělávat a nějak jako směřovat k něčemu, co mě bude moct živit i v důchodovém věku.“ (Nela, 35, VŠ, 1 dítě – 4 roky, těhotná)

Podobně jako Nela i další podnikatelky vyjadřovaly obavy do budoucna. Vycházely z hodnocení vlastní současné situace jako velmi nejisté, zejména z hlediska nejistoty výdělku.

Realitou samostatně výdělečných matek malých dětí je závislost na příjmu partnera. Tato závislost je důsledkem spíše tradičního rozdělení péče v rodinách, kdy matky po rodičovské pokračují v téměř výhradní péči o děti. Nízký příjem a nutnost platit zálohy na sociální a zdravotní pojištění i v začátcích, kdy příjem je minimální, patří mezi příčiny ekonomické závislosti na partnerovi. Tato situace má dlouhodobé negativní dopady na ekonomickou situaci žen, např. na budoucí výši důchodu.

Nedostatek služeb péče o děti

Dostupnost kvalitních služeb péče o děti je pro matky malých dětí a pro možnost jejich pracovního uplatnění zásadní. Největším problémem je získat místo ve finančně dostupném zařízení a úspěšnost v této snaze pak do značné míry ovlivňuje i možnosti a způsob vstupu do podnikání. Nela představuje situaci, kdy jí syna nevzali do státní mateřské školy, a protože věděla, že soukromou péčí o dítě nemůže zaplatit, zůstala se synem doma a pracuje na OSVČ tak, aby to bylo možné s péčí o syna kombinovat:

„Tohle byl můj hnací motor, proč jsem zůstala doma, že to byla jedna z věcí, že jsem věděla, že mi ho nevezmou a že nemám na to platit mu full-time nějaký hlídání soukromý.“ (Nela, 35, VŠ, 1 dítě – 4 roky, těhotná)

Jarmila, která v současnosti čeká čtvrté dítě, měla oproti Nele strategii využít nejen mateřskou školu, ale již jesle, ale vzhledem k jejich zoufalé nedostupnosti, musela pro své tři děti najít soukromá zařízení péče, která byla vysoce finančně nákladná. Jarmilinou strategií pak bylo přizpůsobit intenzitu práce tomu, aby tuto péči byla schopná financovat:

„Ano, soukromá školka, kde jsme platili, já nevím kolik, tak pak do té státní, to byla taková úleva tomu rozpočtu zatíženému. Že najednou zbývalo o x tisíc víc každý měsíc. Já tohle už nevnímám,

protože mám všechny tři děti ve školce, ale je fakt, že když jsem tu otázku řešila, co teda a jak, to bylo hrozný. (...) Dítě pod tři roky v podstatě nemáte šanci upíchnout. (...) V Praze se to ještě třeba dá vyřešit, nebo v Brně, ve velkých městech obecně, když člověk vydělává dostatek peněz, vždycky najde místo, kam to dítě upíchne. Ale u nás, to vůbec.“ (Jarmila, 35, VŠ, 3 děti – 3, 4, 5 let, těhotná)

Nedostupnost služeb péče o děti i po skončení rodičovské má za následek, že matky buď omezují čas, který mohou věnovat samostatné výdělečné činnosti, anebo musí platit drahá soukromá zařízení, čehož důsledkem je tlak na vysoké pracovní zatížení pro získání dostatečného výdělku.

(Ne)podpora v podnikání

Problémem, který matky malých dětí také vnímají, je nízká podpora malého podnikání v České republice. Podpora podnikání může mít podobu finančního příspěvku či půjčky (mikrofinance či mikrogranty), vzdělávání v podnikatelských nebo odborných dovednostech nebo poradenství či asistence v konkrétních otázkách spojených s podnikáním. Markéta shrnula situaci neexistence podpory a případné výhody, které by taková podpora mohla pro matky malých dětí mít:

„... mikrogranty právě pro ženy, aby třeba ty tři měsíce měly zajištěný příjem a mohly si něco rozjet, tak tu vlastně nejsou. Ty mikrofinance tady moc nefungují. Podpora malého podnikání, které je úžasná cesta pro matky s malými dětmi. I kdyby byla dočasná, tak je to pořád lepší, než aby byly na dávkách. Tak to se tady vůbec nepodporuje. To si myslím, že by byla v uvozovkách nejjednodušší cesta.“ (Markéta, 43, VŠ, 2 děti – 12, 4 roky)

Podpora malého podnikání v ČR ze strany státu, kde by při alokaci finančních prostředků ze státního rozpočtu mohly důležitou roli hrát úřady práce, v současnosti téměř vůbec neexistuje. Diskutující se shodly na kritice úřadů práce, ať již šlo o zkušenost s hledáním zaměstnání, nebo s vyřizováním rodičovského příspěvku. Vnímaly zejména pasivitu a neochotu úřadujících komunikovat či jakkoli pomoci řešit situace související s jejich agendou. Erika ve své výpovědi reprezentuje názor diskutujících na úřady práce:

„... se vlastně nejvíc podporují rekvalifikace a tohle. Což mi připadá, že zas přispívá k takovému tomu, rekvalifikuj se a nech se nám někde zaměstnat. Nebo já nevím, já to tam prostě vidím, že to nevede k té samostatnosti a k tomu osamostatnění, ale spíš tady tě něco naučíme, dejme tomu péče o starší lidi, je to potřeba. Já to nekritizuju, ale že tam nevidím takový ten prvek toho ‚osamostatni se‘.“ (Erika, 32, VŠ, 3 děti – 7, 6, 4 roky, těhotná)

Zkušenost matek malých dětí s úřady práce je možné hodnotit jako spíše negativní a roli úřadů práce jako pasivní.

Poměrně velké finanční prostředky byly v minulých letech investovány do podpory podnikání skupin znevýhodněných na trhu práce, včetně matek malých dětí, z Evropského sociálního fondu. Šlo zejména o tréninkové aktivity v podnikatelských dovednostech. S tímto typem podpory však neměla žádná samostatně výdělečně činná diskutující osobní zkušenost.

Závěr

Ohrožení nezaměstnaností, znevýhodnění matek na českém trhu práce, nízká dostupnost služeb péče o děti a problém s nalezením stálého, jistého zaměstnání, které by bylo možné kombinovat s péčí o malé děti, představují hlavní strukturální problémy, jež motivují ženy s malými dětmi, které se

chtějí na trh práce vrátit, k samostatnému podnikání. Výsledky analýzy skupinových diskusí, které jsou zobecnitelné zejména na populaci žen s vyšším vzděláním, žijících převážně v Praze a okolí, ukázaly, že jistota zaměstnanecké pozice s dobrými pracovními podmínkami a s tvořivým či užitečným obsahem je první volbou matek malých dětí. Když tato možnost není dostupná, volí matky malých dětí samostatnou výdělečnou činnost.

Výhody samostatné výdělečné činnosti vidí matky malých dětí ve flexibilitě místa a doby výkonu práce, která jim umožňuje kombinovat práci s péčí o děti, a ve vysoké efektivitě práce, která jim umožňuje zvládnout velký objem práce v kratším čase než dříve. Důležitou podnikatelskou hodnotou je nezávislost na zaměstnavateli či nadřízeném, která jim umožňuje zvolit si obsah pracovní činnosti. Důležitá je také finanční nezávislost na partnerovi související také s potřebou přispívat do rodinného rozpočtu, která může usnadňovat egalitární rozdělení zodpovědností a práce s partnerem.

Překážky a nevýhody, se kterými se samostatně výdělečně činné matky malých dětí setkávají, reprezentuje zejména finanční a administrativní zátěž v podobě nutnosti platit zálohy na sociální a zdravotní pojištění, i když v začátcích podnikání je jejich příjem minimální. S tím souvisí nejistota práce a příjmu, a to i v případě dostatečného přísunu práce. Podnikající nikdy neví, zda jim za práci bude zapláceno a kdy. Z toho vyplývá, že i když to bylo jedním z cílů vstupu do podnikání, je pro matky malých dětí problematické zbavit se finanční závislosti na partnerovi, pokud ten má stálý a dostatečně vysoký příjem. Finanční nejistota a závislost pak může mít dlouhodobé dopady v podobě velmi nízkého důchodu. To si matky malých dětí uvědomují stejně tak jako problém nedostatku služeb péče o děti a podpory podnikání. Jedna skupina matek volí strategii zvýšené podnikatelské aktivity tak, aby mohly vytvářet určité finanční rezervy a financovat soukromé služby péče o děti. Druhá skupina matek spíše rezignuje na individuální řešení a přiklání se k intenzivní péči o své malé děti, přičemž samostatná výdělečná činnost představuje spíše menší příspěvek do rodinného rozpočtu.

3. Výživné a ekonomické postavení sólo matek

Radka Dudová

Sólo matky představují skupinu žen, u kterých jsou negativní ekonomické dopady spojené s mateřstvím nejvíce markantní. Předchozí analýza ukázala, že rodin s matkou jako jediným rodičem přibývá, přičemž jejich životní úroveň je významně nižší než u rodin dvourodičovských (a tento rozdíl se s časem prohlubuje), a že řada těchto rodin čelí chudobě a sociálnímu vyloučení (viz Hašková, Křížková, Dudová 2015). Výživné na děti od rodiče, který s dětmi nežije a pečuje o ně v menší míře, je v ČR v průměru velmi nízké, navíc jen obtížně vymahatelné. Většina přímých i nepřímých nákladů spojených s péčí o děti tak leží na rodičích, kteří mají děti svěřené do výchovy, což jsou zpravidla matky. Placená práce pro ně pak představuje hlavní strategii, jak se s těmito náklady vyrovnat a rodinu ekonomicky zabezpečit; prekérní (krátkodobá, nejistá, brigádní) práce pak pro ně představuje mnohdy jedinou možnost, ale také výrazné riziko (viz také Hašková, Dudová, Křížková 2015).

Pro ověření těchto závěrů a prohloubení poznatků o problematice (ne)placení výživného jsme zorganizovaly dva skupinové rozhovory/ohniskové skupiny se ženami, které byly v pozici sólo rodiče a jimž nebylo vypláceno výživné na děti, na které měly podle soudního rozhodnutí nárok. Diskusí se zúčastnilo celkem deset žen z Prahy a Středočeského kraje, s dětmi ve věku od 2 do 21 let. (V tabulce 1 v příloze jsou uvedeny stručné charakteristiky všech komunikačních partnerek.) Tři z nich měly vysokoškolské vzdělání, šest středoškolské s maturitou a jedna byla vyučená. Jejich ekonomická situace a postavení v zaměstnání se lišily. Šest z nich pracovalo na plný úvazek, jedna byla na rodičovské dovolené, jedna v invalidním důchodu a dvě nezaměstnané. Spojovalo je to, že měly zkušenost s bezvýsledným vymáháním výživného od otce svých dětí. Do analýzy jsme dále zahrnuly dva skupinové rozhovory na téma nejisté a prekérní práce, kterých se účastnily ženy, které byly také sólo rodiči. Kromě tří komunikačních partnerek, které pracovaly ve standardním pracovním poměru, měly všechny ženy zkušenost s prekérními formami práce – brigádami, neoficiálními přivýdělkami, prací na živnostenský list či s dočasnou pracovní smlouvou. Jak uvidíme dále, tyto přivýdělky hrály podstatnou roli v zajištění minimální životní úrovně jejich rodin.

Skupinové rozhovory probíhaly v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i. pod vedením dvou výzkumnic, po dobu jejich konání bylo zajištěno hlídání dětí. Diskuse byly audiovizuálně zaznamenány a následně přepsány a analyzovány s pomocí programu pro analýzu kvalitativních dat. V analýze jsme se zaměřily zejména na ekonomické a další problémy, které pro děti a pro matku neplacení výživného představuje, na obtíže spojené s vymáháním výživného a na strategie, které ženy volí pro obživu či spíše pro přežití své rodiny.

Stanovení výživného

Výživné na děti po rozchodu páru představuje nástroj, který má zajistit dětem životní úroveň srovnatelnou s životní úrovní rodičů (tedy i toho rodiče, který je nemá svěřené do výchovy). Jeho výše by měla představovat skutečný podíl na nákladech spojených s dětmi a zároveň odrážet i to, nakolik

se každý z rodičů věnuje péči o děti a o domácnost.⁴ Neexistuje ale žádná jasná definice toho, kolik by výživné na dítě mělo vlastně být. Jeho výše je buďto záležitostí dohody mezi otcem a matkou; a pokud se nedohodnou, o výši výživného na děti rozhoduje soud. Ten posuzuje sociální podmínky obou rodičů a stanovuje individuální výši výživného. V roce 2010 zavedlo Ministerstvo spravedlnosti orientační tabulky, podle kterých má výživné na jedno dítě činit min. 11 % (u dětí do 5 let) až max. 25 % (u dětí starších 18 let) čistého příjmu povinného rodiče, soudkyně a soudcové k nim ale nemusí přihlížet. Společnost Aperio, která pracuje přímo se sólo rodiči, uvádí, že nejčastěji se setkává s přiznanou výší výživného v rozmezí 2 000–3 500 korun měsíčně, což odpovídá často citovanému údaji o průměrném výživném 2 931 korun v roce 2013. Zároveň ale upozorňuje, že stanovení výše výživného je nepředvídatelné. V soudní praxi nepanuje jednotnost ohledně toho, jak má vypadat požadovaný soubor informací o majetkových poměrech povinného při určování výživného, a to i přesto, že se jedná o nesporné řízení. Různě se posuzují např. hodnoty, které povinný získává vedle své mzdy/platu od zaměstnavatele (jako např. benefity či cestovní náhrady), nebo majetek povinného. Nestejný postup je i u určení výživného u OSVČ. Na druhou stranu Aperio konstatuje, že po zavedení nezávazných tabulek v roce 2010 došlo ke zvýšení určovaného výživného a k většímu sjednocení určovaného výživného (rozpětí se zmenšilo)⁵.

Stanovení výše výživného závisí na potřebách dětí či dítěte, ale také na příjmech povinného. Tedy na tom, jaký příjem otec u soudu přizná a jak soud následně rozhodne. Naše komunikační partnerky popsaly způsoby, jaké jejich bývalí partneři použili, aby dosáhli co nejvyšší výměry výživného na své děti. V případě Andrey měl její bývalý manžel velmi nadstandardní příjmy, u soudu ale vykázal jen jejich část. Se svým zaměstnavatelem totiž podle Andrey účelově uzavřel více pracovních smluv a vykázal příjmy jen z jedné z nich:

„On dokládal, že má 40 000, přitom má příjem, tak já jsem s ním žila 11 let, tak jasně jsem věděla, kolik má příjem, že má skoro 100 000 příjem, ale prostě měl výborné styky se zaměstnavatelem, který mu personalista, nebyl problém ani pod hrozbou toho, že budou mít nějaké sankce jako zaměstnavatel, prostě mu potvrdili 40 000 příjem, z čeho se vypočítalo výživné.“ (Andrea, 38 let, SŠ, 2 děti – 3 a 8 let)

Další komunikační partnerky se potýkaly s tím, že otec dětí byl nezaměstnaný a neměl žádný formální příjem. V některých případech se domnívaly, že pracovat nechce právě proto, aby nemusel výživné platit, nebo si vydělává načerno a z neoficiálních příjmů nelze výživné stanovit. „*On radši, než by přispěl na svého syna, tak pracuje načerno.*“ (Marie, 34 let, SŠ, 2 děti – 2 a 5 let) Postupy soudů nebyly v těchto případech jednotné; většinou ale byli soudci (častěji soudkyně) vstřícní a stanovili fiktivní příjem na základě příjmu v jejich minulém zaměstnání nebo na základě průměrného příjmu v jejich profesi v daném regionu. V případě, kdy otec dětí měl reálně velmi nízké nebo žádné příjmy, soud ovšem vyměřil velmi nízké výživné, které v žádném případě nemohlo pokrýt polovinu nákladů na výchovu dítěte.

---

⁴ §913 odst. 2 Občanského zákoníku: „Dále je třeba přihlídnout k tomu, že povinný o oprávněného osobně pečuje, a k míře, v jaké tak činí; přihlídně se popřípadě i k péči o rodinnou domácnost.“

⁵ www.saminadeti.cz/clanek/vyzivne-na-dite-zkusenosti-a-stanovisko-aperian

„Ta částka byla teda, protože samozřejmě tam on dostával většinu peněz na ruku a jenom část, tam tehdy ten příjem, mluvíme teď o roce 2005, o Severní Moravě, takže to byl příjem, já nevím, paní mu tam napsala snad 6 000 korun, nebo já nevím kolik. Dostával samozřejmě 15 000. No a výživné mu teda stanovili 500 a 300, tak nějak.“ (Gita, 40 let, VŠ, 4 děti – 9, 12, 16 a 20 let)

Pravidla stanovení výše výživného nejsou jednotná; jeho výše má ale odpovídat příjmům povinného rodiče. V případě, kdy povinný rodič žádný příjem nemá, nebo má pouze neoficiální příjem, je stanovené výživné tak nízké, že zdaleka nepokryje ani polovinu nákladů spojených s výchovou dětí.

Matky v této situaci musely plnit vyživovací povinnost samy. To vnímaly jako velkou nespravedlnost: zatímco u nich by se to, kdyby neuspokojily základní potřeby dětí, posuzovalo jako týrání dítěte, u otců je to v rámci systému tiše tolerováno – například už tím, že je vyměřené výživné nesmyslně nízké. Zatímco u otců byl fakt, že nemají práci, důvodem snížení výživného, matky byly nuceny pracovat ve velmi intenzivním režimu, aby v této situaci děti samy uživily. Přitom měly ztížené podmínky k práci tím, že o děti také musely osobně pečovat. Otcové se tak stávají společností akceptovanými černými pasažéry a na matkách spočívá celá zodpovědnost za zajištění dětí.

„On má právo a my máme povinnost. Já jsem jednou na soudu řekla, tak fajn, tak já nedám ode dneška dítěti najíst, a tak podobně jsem to tam... A oni, to nemůžete, to vás zavrou. A já říkám, to mi říkáte tady před tatínkem, on to v podstatě dělá. No, my víme.“ (Ina, 39 let, vyučená, 1 dítě – 10 let)

Rodičovství v této situaci má velmi nerovné dopady. Pro rodiče – matky, které mají dítě svěřené do výchovy, představuje reálnou hrozbu riziko odebrání dítěte či dětí, pokud by nebyly schopné péči dostatečně (ekonomicky) zajistit. Pro toho, kdo má vyživovací povinnost, ale dostatečně ji neplní, představuje hrozbu pouze v některých případech trestní stíhání, ke kterému ale dochází jen zřídka, a navíc je snadné se mu vyhnout. Komunikační partnerky při žádosti o dávky sociální podpory musely dokazovat, že se o dítě či děti správně starají, například že mají pro výchovu dětí vyhovující bydlení. To pro ně bylo ale vzhledem k nedostatku prostředků, i v důsledku neplacení výživného, obtížné získat a udržet.

„... protože když porodíte a máte malý dítě, sociálka přijde na kontrolu, v jakém prostředí dítě žije. Když já jsem měla sehnaný nějaký podnájem, který nestály až tak moc peněz a byly to taky podnájem načerno, tak mi řekli, že v žádném případě nechtějí, aby tam sociálka chodila, a prostě mě vyrazili. Takže já jsem potom sháněla azyláky a všechno možný a všechny azyláky obsazený. Potom jak jsem se složila, já už jsem půl roku jenom ležela, já jsem nebyla schopna, já jsem akorát odvedla dítě do školy a potom jsem se vrátila domů, kde jsem spala a sbírala jsem síly, abych ji mohla dát spát večer. Pak když jsem se vzchopila, tak jsem teprve začala obcházet doktory, mezi tím za mnou přišla úřednice, protože jsem chodila na sociálku, já jsem šla na hmotnou nouzi, že potřebuju peníze z hmotný nouze, a oni za mnou přišli domů na kontrolu a zjistili, že tam je děsný bordel a začali jednat o tom, že mi vezmou dítě, že nejsem schopna se o něj starat. Takže (plačtivě) jsem šla na výslech a tam jsem to nějak uválela, protože já se o svoji dceru snažím, protože ona je mi vším a donesla jsem tam všechny vysvědčení, ona chodí na hudebku, tak to jsme nějak uválely.“ (Marcela, 43 let, SŠ, 1 dítě – 9 let)

Pokud jeden z rodičů neplatí výživné, druhý (ten, který má děti svěřené do výchovy) musí plnit vyživovací povinnost sám. Zatímco u prvního z nich je systémem tiše tolerováno, že na děti nepřispívá

či přispívá jen minimálně, ten druhý (častěji matka) musí děti plně zabezpečit pod hrozbou stíhání za týrání svěřené osoby či odebrání dětí do ústavní péče.

Neplacení výživného

Pokud je výživné soudem stanovené, a otec přesto výživné neplatí, nejsou efektivní postupy, jak je vymáhat. Všechny účastnice ohniskových skupin měly dlouhodobou zkušenost s neplacením výživného ze strany otců jejich dětí. V některých případech nebylo výživné placené vůbec nikdy, v jiných nejprve nebylo placeno v době před ukončením soudního řízení, než bylo definitivně stanoveno a došlo k rozvodu manželství, pak otec několik měsíců či let výživné platil, aby pak opět platit přestal. V některých případech otec platil nižší částku, než bylo vyměřeno, případně platil nepravidelně. Ženy si evidovaly výši dluhu na výživném, který vůči nim jejich bývalý partner měl, – ta dosahovala až statisícových hodnot. Vzhledem k nízké životní úrovni většiny z nich to z jejich pohledu byla částka, která by dokázala uspokojivě vyřešit jejich finanční problémy (například zaplatit dluhy, do kterých se samy dostaly). Komunikační partnerky již ale nepočítaly s tím, že by otec dluh někdy splatil, a na výživné se ve svých rodinných rozpočtech vůbec nespolehaly. Pro výpočet nároku na sociální dávky ale výživné muselo být stanoveno a bylo na ně nahlíženo jako na příjem matky.

„My jsme měli ten problém, že bývalý manžel odešel za svojí přítelkyní v té době, nic neřekl, na syna nepřispíval a i svěření syna do péče mojí trvalo tři čtvrtě roku. Takže po tu dobu nepřispíval vůbec nic. Pak proběhlo několik soudních stání, kam ho nakonec donutili přijít, protože on se odmítl účastnit jakýchkoliv jednání. Tam mu bylo vyměřeno výživné a vlastně splátka toho dluhu, která mu vznikla od té doby, co odešel ze společné domácnosti. Ani tak se dál finančně na životě syna nepodílel, tak jsem to od té doby všechno platila ze svého rodičovského příspěvku, který jsem měla na dva roky.“ (Marie, 34 let, SŠ, 2 děti – 2 a 5 let)

Komunikační partnerky uvažovaly o důvodech, proč otec odmítl na své děti přispívat. Nejčastěji za tím podle nich stojí otcův pocit, že výživné by nebylo matkou využito na zaplacení nákladů na výživu dětí, ale matka by je použila na své vlastní potřeby: „*Myslím si, že je to podobné, že má pocit, že ty peníze dává mně a nikoliv dětem, a to je základní bariéra, která tam prostě psychologicky funguje velmi silně.*“ (Lenka, 46 let, VŠ, 2 děti – 11 a 13 let) Otcové v některých případech argumentovali, že budou ochotni zaplatit přímo na doložené potřeby dětí, zpravidla takové, které oni sami schválí a uznají za vhodné.

„Sem tam jim posílá dárky, ale mně peníze ne. Pokud ho děti požádají o něco, jako že extra potřebují, ale to musí lhát, aby to tatínek schválil, takže ne dcera na taneční, ale má to třeba na jazykový kurz, tak to on jí jako pošle, jí osobně ano, mně na můj účet na mé jméno ani korunu.“ (Gita, 40 let, VŠ, 4 děti – 9, 12, 16 a 20 let)

Podle účastnic výzkumu ale muži sami neměli reálnou představu, jaké náklady jsou s výchovou a výživou dětí spojené, a měli naivní představy o tom, jaká částka by měla být dostatečná. Andrea soudu navrhla založení „transparentního účtu“ pro potřeby dětí, aby bylo zřejmé, jak vysoké náklady skutečně jsou:

„Došlo to tak daleko, že on tam pořád tvrdil, že mi nebude platit moje prostě aktivity a že děti tolik nepotřebují. Tak jsem tam navrhla, že já s tím nemám problém, ať určí účet, který bude jakoby společný, on tam bude posílat to výživné a já z toho účtu budu platit jenom výdaje na děti. To jsem

řekla, že to mi nevádí, že opravdu jsou ty výdaje takové, jaké jsou, jaké pořád tvrdím, a že mi absolutně nevádí, že otec bude mít kontrolu nad tím, kam ty peníze na děti jdou. Ale nikdo na to nakonec nepřistoupil, ani on nakonec nechtěl.“ (Andrea, 38 let, SŠ, 2 děti – 3 a 8 let)

Helenin první bývalý manžel nejprve po rozvodu navrhl střídavou výchovu s tím, že výživné nebude třeba platit, a Helena na to přistoupila. Poté se ale situace změnila: otec založil novou rodinu, Helena otěhotněla a odešla na rodičovskou dovolenou. Dcery trávily většinu času s matkou a ta hradila jejich náklady. Žádost o stanovení výživného musela řešit soudní cestou, jelikož dohodu bývalý manžel odmítal. Stanovené výživné nakonec platil, ale stavěl se proti zvýšení výživného v souvislosti s tím, že děti trávily více času u matky: „... ale ony už tam holky k němu nechtějí jezdit na tu jeho polovinu, tak přes rok jsou u mě pořád a vůbec ho nenapadne, že by měl platit víc.“ Argumentoval, že si děti mají o peníze říci přímo jemu samy, a rozhodoval, na co bude ochoten přispět.

„On teda platí výživné, ale má přesně ten pocit, že ho platí mně, abych mohla hýřit po nočních podnikách, a ne se věnovat péči o děti. Takže cokoliv jde bokem, tak děti si mu musí říct, on jim to pošle na účet, jinak holky starší mají patnáct a sedmáct.“ (Helena, 44 let, VŠ, 3 děti – 7, 15 a 17 let)

Pro děti „říkání si o peníze“ představovalo psychicky obtížnou situaci. Matka tak byla postavena do role mediátora mezi dětmi a jejich otcem, přičemž cítila potřebu chránit zájem dětí jak z hlediska ekonomického, tak z hlediska psychické pohody. Rozhodla se nakonec docílit zvýšení výživného ještě před plnoletostí starší dcery, aby měla dcera nadále na peníze nárok a nemusela dokazovat, za co je utratí, a nemusela se s otcem sama soudit.

„Jedné už bude osmnáct, tak ona by si vlastně musela vymáhat to výživné sama, což zase vím, že by to pro ni bylo těžký, tak ona říkala, vyříd' mi to, ona je na gymnáziu, chce jít studovat na vejšku, a říkala, já nechci pořád tátovi o něco říkat. On nám třeba koupí, ale my mu to musíme extra říct. Takhle budu mít nějaký obnos, který vím, že mi bude chodit, a já se o to ještě soudit nechci, mami, vyříd' to za mě.“ (Helena, 44 let, VŠ, 3 děti – 7, 15 a 17 let)

Důvodem k neplacení výživného je podle účastnic ohniskových skupin také neexistence kontaktu mezi otcem a dětmi: muži byli přesvědčení, že pokud se svými dětmi nevidají, platit na ně nemusí. To byl případ Nadi:

„... dva roky už teď neplatí vůbec nic s tím, že on když už někdy přes Skype komunikuje, tak se zmíní o tom, že děti nevidá, že neví, proč by na ně měl platit. A že vlastně není důvod, když on je nevidí, proč by na ně měl platit.“ (Naďa, 39 let, SŠ, 2 děti – 12 a 12 let)

Otcové také podle dotazovaných žen pokládají za legitimní důvod fakt, že žena má dostatečný příjem a peníze vlastně „nepotřebuje“. Výživné tedy nechápu jako svůj závazek k dětem, ale jako dávkou, na kterou má matka nárok, jen pokud ji skutečně potřebuje. Ženy se setkávaly s argumentací, že když je na tom otec dětí ekonomicky hůř než ony, pak je nesprávné od něj výživné chtít.

„Tam je největší potíž, že má pocit, že ty peníze prostě nepotřebuju. Protože přeci děti se mají dobře, já se mám taky dobře, mám slušný příjem, tak co bych po něm chtěla.“ (Lenka, 46 let, VŠ, 2 děti – 11 a 13 let)

Tato zjištění odpovídají závěrům výzkumu založeného na rozhovorech se samotnými rozvedenými otci (Dudová 2008). Nedostatečný kontakt s dětmi, využívání peněz matkou dětí pro vlastní potřeby, (nerealistické) představy o nákladech spojených s výchovou dětí a přesvědčení o tom, že matka

peníze vlastně nepotřebuje, se objevily jako důvody, které dotazovaní muži uváděli jako důvod, proč je legitimní výživné neplatit.

Matky s tím, že by výživné někdy bylo placeno, případně že by získaly dlužné výživné, příliš nepočítají. Dluhy na výživném přitom dosahovaly statisícových částek. Důvodem neplacení výživného je přesvědčení mužů, že matka využívá peníze pro své vlastní potřeby, nedostatečný kontakt s dětmi, nerealistické představy o nákladech na výchovu dětí a přesvědčení, že matka peníze vlastně nepotřebuje.

Vymáhání výživného

Podle odhadů Exekutorské komory z roku 2014 vyměřené výživné neplatí až 140 000 lidí a navíc asi třetina těch, kteří jej platí, tak činí nepravidelně. Výživné je možné vymáhat prostřednictvím exekuce. Problematická je ale situace, kdy povinný rodič nemá žádný majetek a dluží za delší období. Výživné na dítě lze po neplatícím partnerovi vymáhat nejen cestou soudního výkonu rozhodnutí, ale i prostřednictvím soudního exekutora. To má tu výhodu, že věřitel nemusí sám označovat majetek dlužníka, který by bylo možné postihnout (jako je tomu při soudním výkonu rozhodnutí), exekutor ho zjistí sám. Nevýhodou jsou ale vysoké odměny exekutorům. Náklady exekuce (odměna exekutora, náhrada hotových výdajů, náhrada za ztrátu času při provádění exekuce a další) a náklady oprávněného sice hradí povinný (tedy dlužník); v případě zastavení exekuce pro nemajetnost povinného ale hradí výdaje exekutorovi oprávněný.

Účastnice ohniskových skupin měly zkušenost s různými prostředky vymáhání dlužného výživného, od soudního výkonu rozhodnutí, exekuce na plat až po trestní stíhání bývalého partnera. Jako nejefektivnější hodnotily přímou exekuci mzdy u zaměstnavatele. Té když se podařilo dosáhnout, dostávaly peníze pravidelně a mohly se na ně spolehnout. Problém ale spočíval v tom, že za tímto účelem otec dětí musel být zaměstnán a matka musela jeho zaměstnavatele znát.

„... tím, že jsem věděla toho zaměstnavatele, tak se mi to fakt dařilo a on k 2006, co platil neplatil, tak se to podařilo do té nuly, do toho 2006 je to tam vyrovnané. Ale od toho roku 2007 už jsem ztratila kontakt s jeho rodinou, kde kdy pracuje, byl s tou novou paní, tak už na něj bylo horší dosáhnout a nějaký příjem postihnout.“ (Cecílie, 38 let, SŠ, 2 děti – 11 a 14 let)

Pokud byl otec nezaměstnaný, případně často zaměstnavatele střídal a pracoval nelegálně, nebylo možné exekuci provést. Rozmach prekérních forem práce (s dočasnými smlouvami či bez smlouvy) tak znamenal nejen ohrožení matek, které takto často pracovaly (jak uvidíme dále), ale i možnost vymoci zákonem určené výživné. Ženy navíc popisovaly, že pro soud ony samy měly povinnost ohlásit, kde je povinný muž zaměstnaný a jaké příjmy a majetek by bylo možné postihnout.

„Protože když jsem podávala exekuci, tak jsem musela veškeré, kde on pracuje, shánět veškeré informace. Přitom ten stát to vidí na nějakých rejstřících, tohle může zjistit.“ (Cecílie, 38 let, SŠ, 2 děti – 11 a 14 let)

To pro ně bylo mnohdy obtížné zjistit – zvláště v situaci, kdy bývalý partner ženu ohrožoval násilím a ona s ním nebyla a nechtěla být v žádném kontaktu (tak tomu bylo u čtyř žen ve vzorku). Tyto ženy také řešily, že když podají návrh na soudní rozhodnutí, bude na něm zveřejněná adresa jejich bydliště, což jen prohloubí jejich pocit ohrožení. Zároveň, když se aktivně nesnaží výživné získat, může to ohrozit jejich nárok na dávky hmotné nouze (zde platí podmínka, že člověk vyčerpá všechny

způsoby, jak získat příjem, včetně získání výživného). Johana byla takto do vymáhání výživného víceméně dotlačena, ačkoliv to pro ni znamenalo ohrožení:

„... tak mi řekli, že můžu dál pobírat ty dávky, ale musím podat návrh na výkon rozhodnutí, aby mu buďto udělali srážky z platu, nebo něco. To bylo zase strašně dlouhé čekání, protože za strašně dlouhou dobu přišel pak od soudu papír, že jsem ale neurčila, odkud on tu výplatu bere, a že já musím zjistit, kdo je prostě plátce. Ještě byl soud, ve kterém bylo určeno, že on se ke mně nesmí přibližovat, já s ním v žádném kontaktu nebyla, už vůbec jsem nevěděla, jestli nějakou práci sehnal, silně jsem o tom pochybovala.“ (Johana, 26 let, SŠ, 2 děti – 5 a 7 let)

Využití soudního exekutora (ale i podání návrhu na výkon rozhodnutí) vnímaly účastnice výzkumu jako příliš nákladné, v situaci, kdy řešily, z čeho zaplatit jídlo a oblečení pro děti. Navíc i zde byl výsledek nejistý, pokud byl otec dětí oficiálně nezaměstnaný nebo by se nepodařilo jeho zaměstnavatele zjistit.

„Nevím, jestli by to mělo nějakou lepší perspektivu předat to běžnému exekutorovi, protože v té době já jsem neměla peníze na to, abych platila ještě běžného exekutora, protože tam jsou s tím spojený nějaký náklady.“ (Marie, 34 let, SŠ, 2 děti – 2 a 5 let)

„... já teď mám takový dilema, protože když to začnu řešit takhle, tak budu muset si zase žádat o prominutí těch poplatků, ono to něco stojí podat ten návrh na výkon rozhodnutí. Takže to zase zdržuje tu situaci. Posledně to chtěli platit a musela jsem žádat o nějaké prominutí.“ (Johana, 26 let, SŠ, 2 děti – 5 a 7 let)

Obecně pokládaly dotazované ženy za nepochopitelné, proč se jim při vymáhání výživného nedostává větší pomoci či podpory ze strany státu. Jednání se soudy a s policií pro ně představovalo množství času, kterého neměly nazbyt, vzhledem k tomu, že pracovaly a pečovaly o děti. Navíc pro ně znamenalo další finanční náklady, které si většina z nich nemohla dovolit (a ty, které byly v takové situaci, že si je dovolit mohly, na vymáhání výživného raději rezignovaly, protože peníze nutně nepotřebovaly, a raději se vyhnuly zdlouhavému a nepříjemnému jednání na policii a soudech).

Nejefektivnější cestou vymáhání výživného je uvalení exekuce na plat přímo u zaměstnavatele. To je ale problematické v situaci, kdy povinný rodič žádný pravidelný příjem nemá. Prekérní formy práce tak přinášejí komplikace i v této oblasti. Vymáhání výživného prostřednictvím exekutora pro matky představuje příliš vysoké finanční i časové náklady, navíc s nejistým výsledkem.

Trestní stíhání

Pokud druhý rodič dítěte nezaplatil alimenty čtyři měsíce po sobě, je možné na něj podat trestní oznámení pro zanedbání povinné výživy. V tomto případě dotyčnému hrozí nepodmíněný trest (vězení). Tento způsob vymáhání peněz je ale poměrně zdlouhavý a nejistý. Pokud dlužník projevívá tzv. účinnou lítost a uhradí alespoň část dlužné částky, policie trestní stíhání zastaví. V praxi tedy stačí, aby dlužník čtyřikrát do roka uhradil alespoň 500 korun, a na neplatiče nelze podat trestní oznámení. Trest nepodmíněného odnětí svobody sice působí na řadu dlužníků odstrašujícím způsobem, pokud je ale udělen, nijak ekonomickou situaci dětí neřeší, jelikož neplatič ve vězení nemusí pracovat, a dále tedy výživné neplatí. Od roku 2013 je také možné za neplacení výživného na nezletilé dítě odebrat

dlužníkovi řídicí oprávnění; výjimku mají ti, kdo potřebují automobil pro výkon svého povolání. Tento „trest“ se podle Exekutorské komory jeví jako poměrně efektivní.⁶ Přesto je neplacení povinného výživného jedním z nejvíce rozšířených trestných činů: 13,5 % z osob odsouzených za trestné činy v roce 2014 bylo odsouzeno za zanedbání povinné výživy.⁷

Šest z deseti komunikačních partnerek využilo možnosti trestního stíhání bývalého partnera za neplacení výživného. V diskusi poukázaly na nevýhody i na výhody tohoto řešení. V první řadě trestní stíhání není možné, pokud povinný občas zaplatí malou část dluhu. To někteří z otců dělali zcela cíleně, aby se stíhání vyhnuli. Navíc podání trestního oznámení představuje pro matky časové náklady; soudní jednání pak stojí další čas. Udělení trestu nevede skutečně k získání dlužných peněz, naopak může dále placení výživného komplikovat.

Na druhé straně ale trestní stíhání představovalo pro některé muže hrozbu, která je donutila k zaplacení alespoň části dluhu. Cecílie měla dvě děti ve věku 11 a 14 let a od narození druhého je vychovávala sama. Jejich otec byl nezaměstnaný, podle jejích slov se „vyhýbal práci“. Výživné bylo stanovené nejprve ve výši 1 700 korun na obě děti, poté (po otcově žádosti o snížení na 450 korun) zvýšeno na 2 700 korun. Pět let ale otec dětí výživné vůbec neplatil a matce v době rozhovoru dlužil 130 000 korun. Jakmile proti němu bylo zahájeno trestní stíhání, začal nicméně pracovat a nějaké peníze poslal:

„Ale já si myslím, že ty peníze, pokud to bude vědět dopředu, že je sežene. Protože jak jsem dávala trestní oznámení, tak on šel a najednou mi přišlo devět tisíc. Z těch šesti měsíců tak poslal pět. Takže to, že nemá peníze, asi není až tak pravda.“ (Cecílie, 38 let, SŠ, 2 děti – 11 a 14 let)

Poté se ale otec odstěhoval s novou partnerkou a dalšími dětmi do zahraničí a na děti z prvního manželství posílal symbolických 500 korun měsíčně, Cecílie na vymáhání dluhu víceméně rezignovala. Rozhodla se, že pro děti bude lepší, když s otcem nebudou mít žádné kontakty, aby jim nebyl špatným vzorem. Matky vnímají trestní stíhání také jako prostředek, jak omezit vliv otce na děti a na ně samotné, v situaci, kdy výživné neplatí a s dětmi se vídá pouze sporadicky. Několikanásobné odsouzení totiž může být cestou k prosazení zbavení otce rodičovských práv. Cílem podání trestního oznámení tedy nemusí být snaha skutečně získat nějaké dlužné peníze – matky se získáním výživného stejně nepočítají. Vnímají otce dětí jako závazek, například v situaci, kdy jim vyhrožuje či vymáhá kontakt s dítětem po letech, kdy ho dítě nevidělo a nezná ho.

„Pakliže se vdám a pak si zažádáme o osvojení, tak mi tam toho vymažou. (...) Takže to, že on neplatí a že sám na sebe podal jedno trestní oznámení, za to má podmínku, teď jsem podávala já trestní oznámení asi před čtrnácti dny, takže to bude další. A pro mě už tohle jsou body navíc, protože já nepočítám, že ty peníze od něj uvidím. Když mi za tři roky života kluka pošle deset tisíc, což jsou tři a kousek měsíční splátky, tak já s tím počítat nemůžu.“ (Beata, 32 let, SŠ, 1 dítě – 3 roky)

Trestní stíhání pro neplacení výživného může být efektivním způsobem, jak výživné získat, v případě dlužníků, kteří dbají na své „dobré jméno“, a odsouzení a záznam v trestním rejstříku pro ně představuje skutečnou hrozbu – tak jako v případě bývalého manžela Heleny: „*Tak teda se skřípěním*

---

⁶ <http://ekcr.cz/aktuality-pro-media>

⁷ <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/index.jsf?page=statistiky#katalog=31008>

zubů platit začal, on si to hlídá, aby ho nikdo nepopotahoval.“ V případě mužů, kteří tak jako tak žijí na okraji společnosti, byli již v minulosti trestně stíháni nebo jsou dlouhodobě bez práce, trestní stíhání tento efekt nemá; matky ale se získáním dlužných peněz stejně nepočítají a usilují spíše o to, aby se od otce dětí nadobro odstříhly. U mužů, kteří se pohybují mezi těmito dvěma polohami, představuje trestní oznámení riskantní krok: Johana sice věděla, že trestní stíhání pravděpodobně donutí bývalého partnera zaplatit, zároveň ale pokud nezplatí a bude skutečně odsouzený, její situace se ještě zhorší, jelikož ve vězení už nezplatí nic (do té doby alespoň nárazově občas nějaké peníze poslal).

„A hlavně kdyby teď on to stále nezaplatil a já bych podala trestní oznámení, on je teď v podmínce, vlastně skoro celý život, tak když půjde sedět, tak jak to bude potom platit? Před tím byl ve vazbě a je to vlastně úplně kontraproduktivní, co s tím, já nevím.“ (Johana, 26 let, SŠ, 2 děti – 5 a 7 let)

Podobně se vyjádřila i Lenka:

„To trestní oznámení je bezzubé ve chvíli, kdy ten otec vám říká, tak to trestní oznámení podej, tak co, tak mě zavrou a co si na mě vezmeš, spadnou na tebe moje dluhy, tak to klidně udělej, mně se jenom uleví. Tak k čemu to je.“ (Lenka, 46 let, VŠ, 2 děti – 11 a 13 let)

Trestní stíhání rodiče za zanedbání povinné výživy je efektivní jen v případě dlužníků, kteří se chtějí vyhnout odsouzení a záznamu v trestním rejstříku. U těch, kteří již záznam mají nebo se pohybují na okraji společnosti, je matky využívají spíše jako prostředek pro umožnění zbavení muže otcovských práv. Nevede ale skutečně k získání dlužných peněz a pro ženy představuje další časové náklady.

Důsledky neplacení výživného pro matky a děti

Ženy, které se zúčastnily skupinových diskusí, se až na dvě výjimky nacházely v extrémně ekonomicky náročné situaci. Osm z nich se stalo sólo matkami velmi záhy po narození dítěte či dětí, zbylé čtyři se rozvedly v době, kdy jejich dětem bylo 5 až 10 let. Důvodem rozchodu bylo ve čtyřech případech vyhocené psychické a fyzické týrání, v jednom případě muž náhle odešel za jinou ženou, v dalších případech byl vztah neperspektivní zejména kvůli dluhům bývalého manžela a neshodám. Ty, které se ocitly samy na děti ještě v době mateřské/rodičovské, musely vyžít z rodičovského příspěvku (ve výši zpravidla 7 600 korun měsíčně) – ten jim přitom nestačil ani na zaplacení nájmu. Naďa se proto přestěhovala na venkov ke svému otci, Cecílie se zadlužila a v době výzkumu byla v osobní insolventci.

„A třeba ty děti vyrůstají v situaci, kdy ta matka už poslední týden nemá ani korunu a řeší, kde vzít padesát korun nebo sto korun a za co je utratí. Já jsem řešila, jestli mám jet autobusem, nebo jestli to mám dát na jídlo. A to si myslím, že ta matka by se vůbec do takových situací neměla dostávat.“ (Cecílie, 38 let, SŠ, 2 děti – 11 a 14 let)

Zadlužení je tak jedním z důsledků neplacení výživného. Podle tiskové zprávy společnosti Creditreform, která se zabývá sledováním hospodářských informací, během let 2008 až 2014 v České republice dramaticky stoupl počet insolvenčních návrhů podaných jednotlivci (z 1 936 na 31 577).⁸ Tyto statistiky navíc neberou v úvahu skupinu, která o oddlužení nemůže požádat, tedy hlavně osoby

---

⁸ www.creditreform.cz/novinky-downloads/vyvoj-insolvenci-v-cr.html

nejvíce ohrožené chudobou. Podle výzkumné studie provedené Asociací občanských poraden⁹ mělo 33 % zadlužených osob dluhy u bank, 36 % u nebankovních společností a 31 % mělo dluhy jiného původu (na nájemném, u zdravotních pojišťoven, z nevýhodných spotřebitelských smluv). Podle organizace Charita ČR roste počet tímto způsobem postižených rodičů samoživitelů s nezaopatřenými dětmi. Příčinou jejich složité situace je často skutečnost, že jejich bývalý partner výživné neplatí vůbec nebo stanovená částka není dostačující a způsobuje (další) zadlužení rodiče samoživitele.¹⁰

V případě komunikační partnerky Iny šlo o dluh u její matky, což hodnotila jako rozhodně lepší variantu nežli dluhy u banky či nebankovních společností. Gita se ocitla v dluzích vinou svého druhého manžela, který ji neinformoval o špatné finanční situaci a neustále si půjčoval, rodina kvůli tomu byla v exekučním řízení. Tyto dluhy ale nepřevyšovaly sumu, kterou Gitě dlužil bývalý manžel na výživném. V dalších případech byly dluhy nikoliv důsledkem, ale již důvodem rozchodu: Helena a Lenka se rozvedly (mimo jiné) proto, že se staly spoludlužnicemi kvůli nezodpovědnému ekonomickému chování bývalého partnera. Zadlužením pak ženy často řešily okamžitou potřebu prostředků na základní potřeby, zejména na nájem a potraviny, například v situaci, kdy se jim nepodařilo získat sociální dávky (ať už proto, že měly trvalý pobyt v jiném místě, jako Cecílie, nebo nedodaly všechny potřebné podklady, jelikož nebyly dostatečně informované, jako Naďa). Nepravidelné placení výživného a posílání více měsíčních částek najednou zase mělo negativní důsledky pro ty ženy, které sociální dávky pobíraly: náhlý vyšší příjem znamenal, že na dávky ztratily nárok a výplata jim byla přerušena, a ony musely opětovně nárok dokazovat. Nedostatek peněz také znamenal ohrožení bydlení – většina dotázaných nebyla schopná platit nájem v běžné výši:

„Takže ten další měsíc jsem opět neměla na zaplacení nájmu atd. Přičemž jsem potom dostala výpověď z bytu, protože jsem neplatila včas. Tak jsem říkala, fajn, takže jsem díky tomu, nejen že nemáme co jíst, ale teď ani nemáme kde bydlet.“ (Naďa, 39 let, SŠ, 2 děti – 12 a 12 let)

Situaci řešily bydlením v azylových domech, u rodičů či jiných příbuzných nebo v bytě známých se vstřícnou výší nájemného. Bydlení bylo v těchto případech vždy dočasné a matky čelily nutnosti se opakovaně stěhovat (Naďa vypověděla, že se za minulých šest let stěhovala s dětmi osmkrát). Shánění bydlení pro ně bylo komplikované tím, že neměly žádné finanční rezervy na zaplacení povinné kauce; navíc na ně bylo nahlíženo jako na potenciálně problematické nájemníky, a paradoxně pak proto od nich pronajímatelé požadovali složit více peněz předem. Pokud se jim podařilo sehnat levné bydlení, bylo většinou dočasné a podmíněné tím, že do bytu nebylo možné přihlásit se k trvalému pobytu. To pak komplikovalo jejich nárok na sociální dávky či přijetí dítěte do mateřské školy a jeslí, které však zase podmiňovalo možnosti jejich výdělečné činnosti.

Nedostatek peněz tak velmi negativně dopadal na děti. Nedostatek peněz na základní potřeby, nejistota bydlení a nemožnost utrácet za cokoli, co je „zbytné“, je provázel po celé dětství.

„Dcera je prostě vychovaná tak, že prostě korunky nejsou, i když byly, ale to nevěděla, tak prostě korunky nejsou, takže ona v podstatě k Ježíšku si nic nepřeje. Dostat z ní něco, co chce, co si přeje...

---

⁹ Asociace občanských poraden, 2014, Souhrnná zpráva k projektu „Dluhové poradenství za období leden 2014 až prosinec 2014“

¹⁰ Caritas Cares. Česká republika 2015. www.charita.cz/res/data/019/002222.pdf?seek=1454316679

Tak aby byli všichni zdraví na celém světě a k narozeninám si nic nepřeje, nebo prostě nějakou maličkost. Ale teď psala Ježíškovi, tak přeci jen, protože už z ní začíná být slečna, tak třeba chce něco hezkýho. Ale všude píše „co nejlevnější, nejlevnější.“ (Ina, 39 let, vyučená, 1 dítě – 10 let)

Nedostatek peněz a nutnost žádat o sociální dávky pro dorovnání životního minima představovalo pro komunikační partnerky stigma, se kterým se musely vyrovnat ony a pravděpodobně i jejich děti:

„V jakém strachu žije to dítě, který neví, jestli tam máma vydělá dost na to, aby mu koupila nový boty, jestli bude mít v čem jít do školky, a oni pak už dokážou ty děti být i mezi sebou dost ošklivý, že to dávají těm sociálně slabším dětem dost najevo.“ (Marie, 34 let, SŠ, 2 děti – 2 a 5 let)

Většina z nich vyprávěla o tom, jak pro ně bylo nepříjemné jednání na úřadech práce a jak na ně úřednice hleděly „skrz prsty“. Bylo jim naznačováno, že za svou situaci si můžou samy tím, že si zvolily za otce dětí neschopného partnera, a proto si nyní musí poradit samy. Marie a Naďa se po těchto zkušenostech už nechtěly na „sociálku“ obracet, i kdyby na dávky měly nárok.

„Nejhorší je jako poslední kapka, že člověk neví kudy kam a pak vysmátá paní na úřadě řekne, ale tohle už byly první znaky, že to nebude kvalitní partner pro život, že to nebude dobrý otec vašich dětí.“ (Beata, 32 let, SŠ, 1 dítě – 3 roky)

Některé komunikační partnerky tento „diskurz nezodpovědnosti“ mimovolně přijímaly a akceptovaly, že si ze své špatné situace musí pomoci samy. Během diskuse ale vycházelo najevo, že v úplně identickém postavení se nacházejí ženy, které strávily se svým bývalým partnerem deset i více let v relativně fungujícím manželství, kdy tento bývalý partner byl zaměstnaný a měl slušné příjmy – ale po rozvodu odmítal platit výživné. Ukázalo se tedy, že ani „zodpovědnost“ při zakládání rodiny a výběru partnera ženy před chudobou a prekarizací v situaci sólo rodičovství ochránit nemusí.

„Mě hrozně rozčiluje ten názor, už to tady padlo dneska, že žena si má vybrat nějakýho zodpovědnýho otce, a když si pořizuje s někým dítě, tak máš vědět, že je jako zodpovědný. To úplně nechápu, já jsem s tím člověkem žila jedenáct let, byl to normální vzdělaný člověk, který chodí do práce, i teď chodí do práce, ale prostě se zbláznil po jedenácti letech, dostal se na vysokou pozici a úplně se zbláznil. Musela jsem od něho odejít, protože mám nějakou hrdost a některý věci člověk prostě nepřekousne. A to nejde takhle říct, že jsem si měla vybrat otce pro své děti.“ (Andrea, 38 let, SŠ, 2 děti – 3 a 8 let)

Jedním z hlavních důsledků neplacení výživného bylo to, že matky musely získat peníze na obživu samy, a to nejčastěji velkým pracovním nasazením – pracovaly na dlouhé směny, kombinovaly různé přivýdělků, přivydělávaly si při rodičovské dovolené, přijímaly práci se špatnými pracovními podmínkami. Platily za to zhoršením svého zdravotního stavu a zejména nedostatkem času na výchovu dětí. Děti se musely velmi brzo naučit být samostatné; matky se jim podle svých slov nemohly věnovat tak, jak by to děti potřebovaly, ať už v jejich raném věku, nebo co se týče přípravy do školy. Matky to vnímaly velmi negativně – měly pocit, že se tato situace na dětech neblaze podepsala:

„Je tam hodně ta souvislost, že jednak ty nemoci, protože v době, kdy jsem studovala a následně jsem hodně brigádničila, tak byly děti strašně furt nemocný, protože jsem málo s nima byla. A mně přišlo, že byly nemocný kvůli tomu.“ (Johana, 26 let, SŠ, 2 děti – 5 a 7 let)

„Jinak to (hlídání mladší dcery – pozn. aut.) suplovala ta starší dcera, i když byla malá. Teď se mi to trošku vrací, že ona ji měla na krku, já jsem za to ráda, ale teď ty holky se mi vymkly trochu z rukou, i to jednání, jak se mnou mluví, že teď to napravujeme všechno.“ (Cecílie, 38 let, SŠ, 2 děti – 11 a 14 let)

Neplacení výživného pro sólo matky znamená chybějící peníze v rodinném rozpočtu. Důsledkem je zadluženost, stigmatizace v podobě nepříjemných jednání při žádosti o sociální dávky, dlouhá pracovní doba ve snaze vydělat chybějící peníze, zajišťování příjmu v podobě nárazových překérních prací se špatnými podmínkami a nedostatek času na děti.

Strategie přežití

Strategie, které ženy účastníci se ohniskových skupin volily, aby uživily sebe a své děti v situaci, kdy jim otec dětí nijak nepřispíval, se lišily zejména v závislosti na jejich předchozí ekonomické situaci a částečně také v závislosti na jejich vzdělání a rodinném zázemí. Lenka a Helena měly dobrou pracovní pozici již před narozením dětí a před rozpadem manželství a v této práci pokračovaly, i když podle Heleny bez možnosti kariérně postupovat, jelikož kvůli péči o děti nemohly pracovat přesčas:

„Na jednu stranu toleruji mi ošetřovačku, kdy potřebuju, rozepíšu si celý prázdniny, jak potřebuju, na druhou stranu nemám postup v té firmě, neberu tam tolik peněz, kolik bych byla schopna, protože tam nemůžu jít o víkend, nemůžu tam zůstat přes čas, nemůžu si udělat autorizaci, protože prostě na to nemám čas a energii. Ale je to na úrovni, že mě to uživí, a myslím, že se o tu práci nemusím bát. Jinak je to stíhání, ráno na půl sedmou malou vláčím do ranní družiny, odpoledne v půl pátý vyzvedávám skoro poslední.“ (Helena, 44 let, VŠ, 3 děti – 7, 15 a 17 let)

V případě Beaty, Marie a Iny vypomohla rodina – rodiče či příbuzní poskytli levné bydlení, hlídání dětí po dobu, kdy byly malé a matka potřebovala být v práci, nebo půjčili peníze. U těch, kterým chyběly pracovní zkušenosti i rodinné zázemí, ale můžeme hovořit opravdu o strategiích přežívání ze dne na den. Tyto ženy byly nuceny se s dětmi stěhovat, některé i vícekrát, pokud nebyly schopné zaplatit nájem nebo byly životní náklady v místě, kde původně žily, pro ně příliš vysoké. Neustále hlídaly své výdaje a sledovaly ceny, aby vyšly s penězi:

„A jinak dělám to stejný, čtu letáky, šetřím prostě, ale mně připadá, že už nás to potom poznamená navždy, mám v hlavě ceny. Hajzlpapír za dvě koruny, my už jsme postoupily dál, už kupujeme ten jináčí (smích).“ (Johana, 26 let, SŠ, 2 děti – 5 a 7 let)

Pokud přesto peníze nestačily, musely si půjčovat u bank i nebankovních společností, dluhy a jejich splátky potom dále dlouhodobě zatěžovaly jejich rozpočet. Jejich příjmy spočívaly v dlouhodobých i nárazových brigádách a v sociálních dávkách. Získat a udržet si nárok na sociální příjmy ale nebylo jednoduché: jednání s úřednicemi a sociálními pracovníci popisovaly dotázané ženy jako nepříjemné a stigmatizující. Podmínkou získání některých dávek byl trvalý pobyt v místě bydliště, což se několika z nich nedařilo naplnit. Každý nepravidelný vyšší příjem znamenal ztrátu nároku na dávky a nutnost znovu prokazovat existenci nároku. Překročení určité hranice příjmů vedlo ke ztrátě nepoměrné části sociálních dávek; tato hranice navíc byla velmi nízká a uživení sebe a dětí pouze ze sociálních příjmů bylo víceméně nemožné. Jediným řešením byla nárazová práce načerno, která ženám umožnila zaplatit nutné výdaje. Úroveň životního minima, od kterého se odvíjí výše a nárok na sociální dávky, je totiž stanovena v takové výši, která neumožňuje pokrýt nezbytné životní náklady; situaci dále komplikuje odvození nároku na dávky od trvalého bydliště, které se ženám nedaří získat v místě, kde skutečně bydlí. Přiznání příjmů vede okamžitě ke snížení sociálních dávek.

Marcela: „(...) my fakt nemáme teď možnost (jinou než přivydělávat si načerno – pozn. aut.), protože životní minimum není životní minimum.“

Johana: „Mně to vychází tak maximálně stovku denně, co můžu utratit, a to se dvěma dětma není jednoduchý.“

Marcela: „Dennodenně se potýkám s tím, že musím zaplatit za sešity ve škole, říká se tomu SRPŠ, dcera chce jet na výlet se školou, protože když nepojede, okamžitě ji vyřadím z dětského kolektivu.“

Vedle nízké úrovně životního minima (4 880 korun pro rodiče s dítětem do šesti let v roce 2016) hraje roli i nízká úroveň mezd v českém hospodářství, zejména u pracovních pozic s nižší kvalifikací obsazovaných ženami. Komunikační partnerky s nižší kvalifikací si byly vědomy, že i když se jim podaří získat stabilní zaměstnání, jejich výplata pravděpodobně nebude příliš přesahovat minimální mzdu a na uživení rodiny nebude stačit. Následující tabulka ilustruje modelové situace, s jakými příjmy sólo matky hospodaří (v Praze, s tržním nájmem i poplatky 9 000 korun, v situaci, kdy stanovené výživné ve výši 1 500 korun otcem není placeno):

Měsíční příjmy a výdaje – model (2016)	Sólo rodič s dítětem 4–6 let, bez pracovního příjmu, Praha	Sólo rodič s dítětem 4–6 let, pracovní příjem 9 900 korun (zaměstnání), Praha	Sólo rodič s dítětem 4–6 let, pracovní příjem 4 000 korun (brigády), Praha
Čistý pracovní příjem	0	8 810	4 000
Daňový bonus na dítě	0	1 117	0
Přídavek na dítě	500	500	500
Příspěvek na živobytí (dávka hmotné nouze, podmíněná vymáháním výživného)	3 579	0	1 759
Výživné na dítě	1 500 (neplaceno)	1 500 (neplaceno)	1 500 (neplaceno)
Příspěvek na bydlení (podmíněná přihlášením k trvalému pobytu)	8 076	5 826	8 076
Doplatek na bydlení (dávka hmotné nouze, podmíněná vymáháním výživného)	225	0	0
Nájemné a poplatky	-9 000	-9 000	-9 000
Mateřská škola	0	-700	-700
Doprava	0	-550	-550
Zbytek po zaplacení nájemného a nákladů spojených s prací (školka, měsíční kupon MHD)	3 383 korun měsíčně	6 003 korun měsíčně	4 085 korun měsíčně

Zdroj: Vlastní výpočty, modelové příklady, na základě pravidel pro přiznání sociálních dávek platných pro rok 2016, viz www.mpsv.cz

Účinnou pomoc v krizových situacích pro komunikační partnerky představovaly různé programy neziskových a charitativních organizací, poskytujících azylové bydlení, zaplacení některých výdajů spojených s dětmi (volnočasové aktivity, obědy) a poradenství v oblasti dluhů či pracovního uplatnění. Některé byly závislé na vzájemné výpomoci komunity, organizované prostřednictvím sociálních sítí, či na pomoci známých.

Práce

Přesto pro většinu účastnic výzkumu byla tou hlavní strategií, jak rodinu ekonomicky zajistit, placená práce. Věděly, že na výživné od otce dětí se nemohou spoléhat, a závislost na sociálních dávkách a pomoci ostatních vnímaly jako stigmatizující, navíc neumožňující skutečně rodinu zajistit. V jejich vyprávění převládá důraz na to, že se musí spoléhat jen samy na sebe, že musí přijmout takovou práci, jaká je, a věnovat jí maximum času.

„Moje strategie je jednoznačná, nespoléhat se na výživné a spoléhat se sama na sebe, zaplatit pánbůh, mám dobrou práci a ještě si u toho vydělávám jako OSVČ vedle, takže ty peníze vygeneruju, je to samozřejmě na úkor nějakého osobního pohodlí a času, ale zvládám to. Jiná rozumnější strategie není, protože se na to nelze spolehnout, jestli to výživné přijde nebo nepřijde. (...) Buď je cesta být supervýkonná matka, nebo prostě se pověsit na krk státu. Moc nic jiného mezitím není.“ (Lenka, 46 let, VŠ, 2 děti – 11 a 13 let)

„V půl sedmý někdy, ale stane se, že je nějaká akce, jako byla teď, a odcházela jsem (domů – pozn. aut.) ve tři čtvrtě na jedenáct. A takhle jsme to táhli tři neděle v kuse s kolegyněmi. Pak už člověk nevládá ani fyzicky, ani doma nic nevládá. Furt je rád, že aspoň nějakou práci má. Já už jsem dneska ráda, že prostě mám nějakou práci. Protože se obávám toho, že když o práci přijdu, tak že tu práci nemusím ani najít. Nedej bože když řeknu, že mám dvě děti.“ (Marie, 34 let, SŠ, 2 děti – 2 a 5 let)

Zároveň ale tato práce musí být kompatibilní s péčí o děti, takže většina z nich po narození dětí práci měnila a přijímala takovou, kterou mohla časově s péčí skloubit. Zpravidla se pak jednalo o méně kvalifikovanou a méně placenou práci – jako v případě Marie, která pracovala při rodičovské dovolené:

„V podstatě na tý obdobný pozici, ale za podstatně nižší peníze. Ale pro mě už v tu chvíli bylo rozhodující, že musím vydělat aspoň nějaký peníze, abych toho syna uživila.“ (Marie, 34 let, SŠ, 2 děti – 2 a 5 let)

Jak vyplynulo z kapitoly 1, práce, kterou ženy vykonávaly, často spadala do kategorie prekérní práce: byla krátkodobá a dočasná, nekvalifikovaná, nízce ohodnocená, se špatnými pracovními podmínkami, v některých případech bez smlouvy. Tuto práci musely přijmout, protože to byla jediná cesta, jak získat chybějící peníze do rodinného rozpočtu:

„Já na tu brigádu musím chodit stále, protože se nedá nic dělat. Není to fyzická dřina, je to ve skladu se suvenýry, těžké věci netahám, jen takové drobnosti, připravuju objednávky, protože bez toho bysme prostě nemohli fungovat.“ (Ina, 39 let, vyučená, 1 dítě – 10 let)

Řetězení prekérních prací znemožňovalo vystoupení z tohoto koloběhu nárazových, krátkodobých a nízko odhodnocených brigád, jelikož potřeba okamžitého příjmu teď a tady ženám bránila věnovat se promyšlenému hledání kvalitnějšího zaměstnání.

Prekérní práce byla pro většinu účastnic výzkumu hlavním zdrojem příjmů. V době, kdy měly malé děti, to byla forma práce, která jim časově vyhovovala. Pro ženy, které neměly vysokoškolskou kvalifikaci, se ale z dočasných brigád stala dlouhodobá záležitost, jelikož se jim nedařilo získat jinou práci. Některé z nich přitom věnovaly práci více času než standardní plný úvazek. Osmihodinovou pracovní dobu tyto ženy paradoxně vnímaly jako „dobrou“ pracovní dobu, která by jim umožnila skloubit práci s péčí o děti a mít i nějaký čas pro sebe; málo placené brigády ale vyžadovaly větší pracovní nasazení. Takováto intenzivní práce si pak vybírala daň na jejich zdravotním stavu; nemoc pak znamenala další snížení příjmů a prohloubení ekonomické nejistoty rodiny.

„Já si právě taky myslím, že si najdu práci na osm hodin, která bude fakt osm, tak že to bude v pohodě. Nebo bude na osm, já tři hodiny strávím u doktora, tak si ji dodělám doma. Když bude na osm, tak to jde krásně zvládnout.“ (Cecílie, 38 let, SŠ, 2 děti – 11 a 14 let)

„Já jsem to pak vyřešila tím, že jsem se vrátila hned v těch dvou letech do práce. Ale to bylo i o tom, že jsem se mohla vrátit do práce, protože jsem toho otce měla, protože on vlastně celý den hlídal syna. Protože práci jsem měla v Praze na Butovicích a můj otec bydlel u Kolína. Takže já jsem denně dojížděla, ráno v půl čtvrtý jsem odjížděla, abych dojela do práce, vracela jsem se večer v půl osmý, že jsem byla celý den mimo.“ (Marie, 34 let, SŠ, 2 děti – 2 a 5 let)

Sólo matky řeší nedostatek financí v rodinném rozpočtu zejména intenzivní prací, kterou ale musí být schopny skloubit s péčí o děti. Pokud mají standardní zaměstnanecký poměr, spoléhají se výhradně na své pracovní příjmy. Na jedné straně rezignují na profesní postup, pokud je k němu potřeba pracovat přesčas, na straně druhé se snaží přivydělat peníze brigádami či prací jako OSVČ. Paradoxně tak věnují práci více času, než kdyby „dělaly kariéru“; musí ale volit takové práce, které mohou skloubit s otvírací dobou školek a družin a s potřebami dětí. Ženy, které v době rodičovské dovolené přišly o práci nebo které nemají dostatečnou kvalifikaci, jsou nuceny spoléhat se na řetězení krátkodobých brigád, mnohdy neoficiálních, které jim nijak do budoucna neusnadňují získání standardního zaměstnání.

Ve snaze zajistit pro rodinu alespoň minimální příjmy v situaci, kdy sociální příjmy jsou nedostatečné a nelze se na ně spolehnout a nedostatečná (tj. nižší než vysokoškolská) kvalifikace a potřeba skloubení práce s péčí o děti neumožňují získat standardní pracovní smlouvu, ženy přijímaly takové práce, které jim sice umožnily děti nějakým způsobem obstarat, ale zároveň pro dosažení dostatečného výdělku bylo nutno věnovat práci mnoho hodin denně. Výhradní zodpovědnost za zajištění péče o děti pro sólo matky znamená nutnost přijmout dostupnou práci s dostatečnou flexibilitou. Tato práce je ale zároveň zpravidla nízce ohodnocená, takže práci musí věnovat více času. Nízké příjmy vedou k nutnosti důkladně promýšlet všechny výdaje, sledovat slevy a vyhledávat nejlevnější zboží, což dále stojí čas. Čas zabere i jednání na úřadě práce při vyřizování nároku na sociální dávky a na policii či soudech při snaze vymoci dlužné výživné. Sólo matky se tak nacházejí v ustavičném časovém tlaku, a to v situaci dominantního společenského diskurzu intenzivního mateřství, podle kterého je úkolem matky věnovat maximální čas a finance dítěti a podřídit svůj život jeho potřebám a zájmům (Hays 1996). Nejvýznamnějším důsledkem situace, kdy se druhý rodič,

nejčastěji otec, nepodílí na výživě dětí, pro toho rodiče, který má děti v péči, není tedy jen chudoba ekonomická, ale také chudoba časová. Na tuto situaci doplácí jak ženy samy svým zhoršeným zdravotním stavem či pocitem nedostatečnosti v mateřské roli, tak jejich děti, které jsou znevýhodněny jak ekonomickým nedostatkem, tak nedostatkem času a pozornosti svých rodičů.

„To já měla též s tou Andrejkou, že spala a všechno bylo v pohodě a pak se to zvrtilo v té druhé třídě a vlastně i ve škole jí to nejde, protože má nějakou dysgrafii a potřebovala bych pořádně spolupracovat a intenzivně se s ní odpoledne učit. A když přijdu v devět deset večer a pokračuju v práci, protože já tři hodiny nakupuju a hledám ty levnější věci, takže...“ (Cecílie, 38 let, SŠ, 2 děti – 11 a 14 let)

Strategie, které sólo matky využívají k získání finančních prostředků, jsou velmi časově náročné – od večerních přivýdělků či kumulování různých nejistých prací přes jednání na úřadech až po vyhledávání nejlevnějšího zboží v obchodech. Vedle ekonomické chudoby je tak důsledkem neplacení výživného i časová chudoba, která dopadá velmi významně i na děti.

Závěr

Kvalitativní výzkumy sólo matek a mateřství a otcovství po rozvodu (Dudová 2008, 2009) ukázaly, že řada mužů se po rozvodu v rodině přestává ekonomicky angažovat: přestávají své děti vnímat jako svou rodinu, nýbrž vnímají je jako rodinu své bývalé partnerky. Ženy samy popisují výživné jako „dobrovolnou“ instituci, závislou primárně na vůli otce dětí, zda na ně bude přispívat a v jaké výši. Vyměřené výživné většinou nepokrývá ani polovinu přímých ekonomických nákladů na výchovu dítěte, natož čas strávený péčí. Přístup otců k placení výživného je navíc poměrně různorodý. Na jedné straně stojí ti, kteří nadále financují většinu nákladů své bývalé domácnosti. Na druhé straně pak ti, kteří nemohou nebo nechtějí platit nic. Na matkách pak spočívá zátěž vymáhání výživného.

Analýza ohniskových skupinových diskusí se sólo matkami, kterým jejich bývalí partneři neplatí výživné, ukázala, že tyto ženy nemají dostatečný ekonomický ani sociální kapitál pro účinné vymáhání výživného. Navíc jim chybí čas, jelikož pečují o malé dítě či děti, a strategie, které jim umožňují snížit náklady domácnosti a získat prostředky na obživu, jsou velmi časově náročné. Efektivní vymáhání výživného je tak pro ně velmi složité. Vymáhání výživného není spojeno jen s nutností zaplatit právníka a podstoupit formální proces; pro matky to může znamenat psychický stres i osobní ohrožení, pokud muž neakceptuje svou vyživovací povinnost a reaguje agresivně. Toto riziko je velmi vysoké v případech, kdy žena odešla od muže z důvodu jím projevovaného násilí. Ve složité situaci se nacházejí i ženy, jejichž bývalý partner nemá žádné (přiznané) příjmy. Pokud otec dětí nepracuje, nebo pracuje, ale jeho příjmy nelze dokázat, je šance na vyměření dostatečného výživného a jeho následné úspěšné vymáhání mizivá. Zatímco u otců je fakt, že nemají práci, důvodem snížení výživného, sólo matky jsou nuceny pracovat ve velmi intenzivním režimu, aby v této situaci děti samy uživily. Zároveň musí zajistit veškerou péči o děti. Neplací otcové se tak stávají společnostmi akceptovanými černými pasažéry a na matkách (jako na rodičích, kteří mají dítě ve výhradní výchově) spočívá celá zodpovědnost za zajištění dětí. To platí i obráceně, pokud jsou děti ve výhradní výchově otce a matka platí jen nízké nebo žádné výživné; tyto případy jsou ale statisticky méně časté – ve výhradní výchově matek je po rozvodu partnerů stále 90 % dětí.

Matky pak zpravidla s výživným ve svých rodinných rozpočtech raději nepočítají a spoléhají se samy na sebe. Pro mnohé z nich se jediným východiskem stává překerní práce na pomezí šedé ekonomiky.

Přechod z jedné situace do druhé, od stabilního zaměstnání poskytujícího jisté příjmy ke koloběhu brigád a závislosti na nízkých sociálních příjmech a zadlužení, je relativně snadný: stačí ztráta zaměstnání v době skončení rodičovské dovolené (např. kvůli reorganizaci firmy nebo kvůli nezískání místa v mateřské škole), dlouhodobá nemoc dítěte nebo matky či jiná náhlá nepříznivá životní situace. Příjmy sólo rodičů totiž jen zřídka umožňují vytvářet finanční rezervy, navíc se nemohou spolehnout na jiného dospělého (pracujícího) v domácnosti. Neplacení výživného tak představuje potenciální ohrožení i pro ty ženy, které mají díky své kvalifikaci a pracovním zkušenostem (momentálně) uspokojivé příjmy. Ekonomická nejistota a nedostatek času mají negativní dopady na děti, které v těchto podmínkách vyrůstají. Podpora a ochrana rodin sólo rodičů je tak investicí do budoucnosti této skupiny dětí.

4. Mateřství po odchodu dětí z domova

Romana Volejníčková

Často diskutovaným tématem, kde se ukazuje mateřství jako znevýhodňující pro ženy, je situace návratu matek po rodičovské dovolené na trh práce. V této fázi života ženy čelí mnohým faktorům a situacím, které pro ně znamenají ekonomické či finanční znevýhodnění. Když se však podíváme celkově na životní dráhu matek, zjistíme, že mateřství do života ženy vstupuje v různých životních etapách a v různých momentech. V této kapitole chceme ukázat, že negativní dopady spojené s mateřstvím (ekonomické, finanční, sociální) postupují životem ženy, i když se její děti začínají osamostatňovat.

V této kapitole vycházíme z dvanácti biografických rozhovorů s komunikačními partnerkami, které proběhly v minulém roce. Rozhovory začaly vyprávěním o těhotenství a narození dětí a skončily vyprávěním o době, kdy děti odcházejí z domova. Pro ilustraci celoživotních ekonomických a jiných dopadů mateřství na životy žen jsme se zaměřily na dobu, kdy děti odcházejí z domova. I v této době mateřství ovlivňuje životy žen. V tabulce 2 v příloze jsou uvedeny stručné charakteristiky komunikačních partnerek.

Odchod dětí z domova

Průměrný věk odchodu dětí z domova se od roku 2006 pohybuje v rozmezí 26–27 let. Zajímavé je, že ženy přitom opouštějí domovy svých rodičů mnohem dříve nežli muži – zatímco muži odcházejí v průměru ve svých 27 letech, ženy ve svých 25 letech.¹¹ Důvody, proč děti odcházejí později, jsou studium na vysoké škole či finanční nedostupnost vlastního bydlení. Pro některé je dobrým důvodem pro setrvání v domácnosti rodičů i péče a podpora, kterou rodiče, zejména matky, svým dětem poskytují. My jsme realizovaly rozhovory s matkami, které mají v současné době dospělé děti, jež už s rodiči nebydlí. Zaměřily jsme se na různé generace, tedy matky, kterým se děti narodily v šedesátých a sedmdesátých letech, a i na matky, které měly děti v letech devadesátých. Jedním z našich cílů bylo zjistit, zda se mezi ženami z různých generací v jejich vyprávění o odchodu dětí z domova a následné životní etapě objevují rozdíly. Významným rozdílem byl věk odchodu dětí z domova: zatímco matky, které měly děti v šedesátých a sedmdesátých letech, uvedly, že se jejich děti osamostatnily krátce po 20. roce věku, děti narozené koncem devadesátých let se osamostatnily až kolem 25. roku. Další mezigenerační rozdíly jsou diskutovány v následujících kapitolách.

Statistiky ukazují, že se od roku 2006 věk dětí při odchodu z domova pohybuje v rozmezí 26 až 27 let. Dcery přitom odcházejí z domova rodičů o pár let dříve nežli synové. Důvody delšího setrvání v bytě či domě rodičů jsou finanční nedostupnost vlastního bydlení, studium na vysoké škole, ale také pohodlnost a komfort poskytovaný doma, zejména matkou.

Sociálně-vědní obory o době odchodu dětí z domova ne náhodou hovoří jako o tzv. syndromu opuštěného/prázdného hnízda. Po odchodu dětí z domova nastává v rodině období změn. Zejména

¹¹ Dostupné na: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>; cit. 21. 1. 2016

pro ženy, které dlouhodobě obstarávaly chod domácnosti a péči o děti a které mohou odchod dětí z domova prožívat intenzivněji. My jsme se s našimi komunikačními partnerkami v rozhovorech zaměřily mimo jiné na období, kdy děti opouštějí původní rodiny a zakládají rodiny vlastní. Zajímalo nás, co pro ženy tato doba znamenala a jaké změny přinesla. Zároveň nás zajímalo, zda i po odchodu dětí z domova ženy nadále poskytují dětem nějaké formy péče či pomoci. Vycházíme z předpokladu, že odchod dětí z domova znamená, že se péče a pomoc, kterou rodiče poskytovaly svým dětem, postupně snižuje nebo úplně ustane. V ideálním případě je odchod dětí podmíněn finanční samostatností dětí. Péči, kterou po celou dobu společného bydlení poskytovala ve velké míře matka (jako je praní, žehlení, vaření...) a rodiče společně (finanční podpora), si nyní dítě zabezpečuje samo či s partnerem/partnerkou. Jak ale ukázaly rozhovory s komunikačními partnerkami, odchod dětí z domova pro matky neznamená, že by péče a pomoc v jakékoliv podobě úplně vymizela, naopak v některých případech je péče poskytovaná matkou nadále stejně intenzivní. Ukazuje se, že ačkoliv je mateřství intenzivní především v prvních letech života dítěte, tak i po odchodu z domova má mateřská role na životy žen nemalý vliv.

Když děti odcházejí...

Ve vyprávění komunikačních partnerek bylo velmi často období odchodu dětí z domova vnímáno jako doba, kdy se ženy musí přizpůsobit nové životní situaci. Ženy hovořily o tom, že odchod dětí z domova pro ně znamená novou životní etapu, na kterou je potřeba si zvyknout, a naučit se nově žít:

„Je to velká změna, také se to nějakou dobu učím, protože je to asi rok, co i mladší syn začal fungovat úplně samostatně.“ (Saša, 50 let, 2 děti – 27 a 29 let)

„Musím říct, že s odchodem dcery nejsem dodnes srovnaná, že už není dcera s náma, (...) ale musela jsem to přijmout a musím si na to zvyknout, (...) ale přeci jen, když jezdívala ze školy na víkendy domů, tak jsem si říkala, že jsme zase rodina.“ (Pavčina, 49 let, 2 děti – 18 a 27 let)

Přestože bylo toto období ženami interpretováno jako přirozený koloběh života, jako něco, co se jednou muselo stát, žádná z komunikačních partnerek nevyprávěla, že by na tento čas byla připravená a že by jí odchod dětí nezaskočil. Naopak vyprávěly o tom, jak odchod dětí poznamenal běžný provoz domácnosti. Dítě, které bylo po dlouhou dobu vnímáno jako ústřední element domácnosti, tam už není. A pro matku, která dítěti poskytovala po celou dobu největší díl péče a podpory, tato starost ubyla:

„Manžel přijde v půl čtvrté z práce a sedne si tady v obýváku s novinami a řekneme si, co budeme dělat, tak tady sedíme a koukáme na sebe, protože nejsme zvyklí být sami, protože jsme vždy řešili, co bude k večeři a co další den k obědu.“ (Renata, 49 let, 1 dítě – 21 let)

V následující diskuzi o domácích pracích po odchodu dětí z domova se ale často ukázalo, že se intenzita a časová investice do domácích prací u komunikačních partnerek o mnoho nesnížila. Matky i po odchodu z domova svým dětem perou, například dokud si nenašetří na vlastní spotřebiče, nebo jim vaří či vždy při nákupu myslí na to, aby uvařily či nakoupily jídlo, které mají děti rády, aby jim ho mohly zabalit a dát s sebou. Ačkoliv nejde o pravidelné aktivity, je patrné, že materiální investice i investice v podobě pomoci pro matky odchodem dětí z domova nekončí. Mateřská péče přetrvává dlouho poté, co děti odejdou z domova.

A jak se ženy vyrovnávaly s odchodem dětí z domova? To, že odchod dětí znamená velkou životní změnu, reflektovaly všechny matky. Ačkoliv ženy explicitně neřekly, že po odchodu dětí nevěděly, co s volným časem, z jejich odpovědí bylo patrné, že uvažovaly nad tím, jakou aktivitou si vyplní čas, který dlouho věnovaly péči o děti a domácnost. Některé ženy si záhy po odchodu dětí našly nějaký nový koníček. Velmi často tento nový koníček sloužil jako substitut za dlouhodobou péči o děti o domácnost, respektive jím naplňovaly čas, který dříve věnovaly péči o děti. Po nějaké době se ale staly babičkami a volný čas jim začala naplňovat péče o vnoučata:

„My jsme si potom pořídili zahrádku, pak přišel vnuk a za chvíli vnučka, mezitím jsme si pořídili pejska, takže jsem neměla dlouhou chvíli. Taky jsem pořád chodila do práce.“ (Sára, 75 let, 2 děti – 48 a 52 let)

Některé ženy měly obavy, aby se z nich po odchodu dětí nestaly seniorky, které svůj čas tráví sledováním televize. Tyto ženy se chtěly vymezit vůči negativnímu obrazu o seniorech, kteří po odchodu dětí z domova nevyužijí volný čas k vlastním koníčkům a zájmům:

„Proto jsem chodila ještě do práce a mezi lidi. Mám spoustu přátel a každou sobotu jsme si vždy udělali nějaký výlet, takže jsem byla neustále hodně angažovaná, abych nebyla ta baba, co je zavřená doma a kouká na televizi od rána do večera.“ (Simona, 78 let, 1 dítě – 47 let)

Z obou výše citovaných úryvků je patrné, že práce byla i po odchodu dětí pro ženy velmi důležitá. V souvislosti s důležitostí zaměstnání je zajímavé se podívat i na časovou investici do domácích prací u mužů a u žen. Samozřejmě v různé fázi rodinného cyklu je potřeba domácích prací a péče o děti různorodá. Především v době narození dětí se tato potřeba zvyšuje. Rozdělení domácích prací mezi partnery je v této době velmi asymetrické – ženy v této fázi věnují domácím pracím a péči o děti třikrát více času nežli muži. Chaloupková (2005) upozorňuje, že v době, kdy se žena stane matkou, je na ni automaticky převedena i péče o domácnost. Muži s příchodem dítěte věnují domácím pracím stejně nebo méně času. Tento model je poté zpravidla uplatňován i nadále. Někteří autoři (např. Hašková 2003) upozorňují, že po narození dětí některé páry, které si jako bezdětní rovnoměrně rozdělovaly domácí povinnosti, uplatňují model, kdy starost o výchovu a domácnost přejímá žena. V souvislosti s domácími pracemi mnozí autoři a autorky (např. Křížková 2000, Křížková 2002, Čermáková 2000 a další) upozorňují na vztah mezi počtem hodin strávených v zaměstnání a domácími pracemi. V České republice je dlouhodobě poměrně vysoké procento zaměstnanosti žen, proto je tato otázka u nás dlouhodobě velmi aktuální (Chaloupková 2005, 2007). Zaměstnání je velmi často definováno jako faktor, který má za následek menší zapojení do domácích prací. I při zaměstnání je to ale žena, která tráví domácími pracemi a péčí o dítě více času nežli muž. Žena tráví domácími pracemi více jak 20 hodin týdně, muži přibližně 10 hodin týdně. Nedochozí tedy k větší participaci mužů na domácích pracích a v mnohých případech ani k většímu využití institucí či pomocníků/pomocnic v domácnosti, což může vyústit v situaci tzv. dvojité směny, kdy žena kromě zaměstnání tráví několik hodin denně i péčí o děti a domácnost (Chaloupková 2005, 2007). Po odchodu dětí z domova se počet hodin strávených domácími pracemi u žen mírně snižuje a u mužů mírně zvyšuje, nedochází ale k rovnoměrnému rozdělení domácích povinností mezi manželi. Zajímavé je, že před narozením dětí jsou domácí povinnosti rozděleny víceméně rovnoměrně, ale po odchodu dětí z domova, kdy se pár ocitá v situaci bezdětných, nedochází k vyrovnání. K určitému vyrovnání dochází až v důchodovém věku, kdy jsou oba partneři ekonomicky neaktivní (Hašková 2003). To může

vysvětlit fakt, že dotázané ženy začaly intenzivně pečovat o vnoučata, až když byly v důchodu, do té doby byla jejich pomoc spíše omezená.

Odchod dětí z domova pro ženy neznamenal ukončení starosti či péče o děti. Naopak i po odchodu dětí z domova matky neustále přemýšlejí, zda mají děti vše, co potřebují (peníze, jídlo). Osamostatnění dítěte v ženách nevyvolává pocit, že jejich péče a podpora již není nutná:

„Když se před pěti šesti lety odstěhoval do Prahy, tak jsem neměla pocit, že je jako hotový. (...) A teď je to asi rok a půl, kdy si říkám, že je hotový, že má práci a že je o něj postaráno.“ (Saša, 50 let, 2 děti – 27 a 29 let)

Ženy věnují péči o děti po dobu jejich pobytu doma a péči o domácnost až dvakrát více času nežli muži. S příchodem dítěte se žena zpravidla nestává jen matkou, ale také pečovatelkou. Tato dělba rolí nekončí ani po odchodu dětí z domova. I když se pár nachází v podobné životní situaci „bezdělnosti“, která byla charakteristická rovnoměrnější dělbou práce, přesto ženy věnují péči o domácnost více času.

Z vyprávění komunikačních partnerek bylo patrné, že starost o děti po jejich odchodu je rozdílná, záleží na tom, zda z domova odchází dcera, či syn. Matky, které mají syny, ve svém vyprávění zdůrazňovaly, že starost o syna se zmírňuje, když ví, že je o něj dobře postaráno, tedy že má vedle sebe partnerku, která o něj pečuje. Toto bylo patrné například ve vyprávění Saši nebo Simony:

„Starší syn se už o sebe postará, jeho už jsem vlastně pustila z hlavy, (...) u mladšího syna nevím, možná je to tím, že nemá partnerku, (...) u toho staršího nemám ten pocit asi díky tomu, že má tu partnerku, kdyby ji neměl, tak do toho víc šťourám a víc se ptám, jak se má a jestli mu něco nechybí. Teď už bych měla pocit, že bych šťourala do něčeho, do čeho nemám šťourat.“ (Saša, 50 let, 2 děti – 27 a 29 let)

„Moje snacha je úžasná kalupinka, ta umí i ušít na ty děti, když byla na mateřský, tak hodně šila, a opravdu výborně vaří a všecko. Takže odejdu v klidu, že vím, že o mého jedináčka miláčka je postaráno a že mají hezkou rodinu.“ (Simona, 78 let, 1 dítě – 47 let)

Pokud vyprávěly komunikační partnerky o odchodu dcer z domova, netematizovaly starost, že by se o sebe nepostaraly nebo že vedle sebe nemají nikoho, kdo by se o ně postaral. Tato rétorika odpovídá dělbě práce v rodině, kdy je právě ženám přisouzena pečující role, která je matkami vyžadována a pozitivně hodnocena i u partnerek jejich synů. Pokud mají matky dceru, pak samozřejmě předpokládají, že jako správná pečovatelka se sama o sebe postará. Reálná materiální, finanční či jiná pomoc od matek byla ale poskytována synům a dcerám stejnou měrou. Tedy matky jak synům, tak dcerám pomáhaly finančně, hlídaly vnoučata a v případě potřeby vařily či praly.

Aspekty dělby rolí v domácnosti se projevují i v uvažování matek o péči o děti, které již doma nebydlí. Zatímco u syna matky pozitivně hodnotí partnerku či manželku, která se o syna postará, u dcer pomoc partnera nepředpokládají. Dcery jsou vnímány jako pečovatelky, které se o sebe samy postarají.

Formy péče a pomoci, které poskytují rodiče dětem po odchodu z domova

Velmi často komunikační partnerky v popisu toho, jak pomáhají svým dětem, vyprávěly o hlídání vnoučat. To, že byla diskutována především tato forma pomoci dětem, odráží současný stav předškolní péče, konkrétně její nedostupnost a s tím související nutnost péče prarodičů (Hašková 2011). Pomoc s vnoučaty ale není v ČR úplně jednoznačná a není poskytována automaticky; závisí na generaci a věku babiček. Mitchell a Hamplová (2012), které analyzovaly data SHARE z roku 2006, se zabývaly i péčí prarodičů. Data ukazují, že v České republice oproti jiným zemím Evropy pečuje o vnoučata menší počet prarodičů, a pokud hlídají, činí tak méně často. U nás v roce 2006 hlídalo bez přítomnosti rodičů vnouče přibližně 60 % prarodičů – ve srovnání s ostatními evropskými zeměmi hlídají čeští prarodiče méně (např. v Belgii pečuje o vnouče 75 % prarodičů). Co se týká každodenní péče o vnoučata, tuto péči poskytuje přibližně 10 % českých prarodičů, opět jde o menší procento než v jiných evropských zemích (např. v Itálii každodenní péči poskytuje přibližně 22 % prarodičů) (Mitchel, Hamplová 2012).

V současné situaci, kdy vzrůstá věk odchodu do důchodu a také možnosti, jak být i v seniorském věku aktivní, nebývá rozhodnutí prarodičů pečovat o vnoučata zrovna jednoduché. Mnoho prarodičů tak zvažuje, jaká rizika s sebou nese přijetí mezigeneračního závazku (Dudová 2014). V některých vyprávěních našich komunikačních partnerek byla patrná dělicí linka mezi „péče o vnoučata, když už jsem v důchodu“ a „péče o vnoučata, když pracuji“. Například Žofie ve vyprávění uvedla, že se více do péče o vnoučata zapojila, když byla v důchodu:

„Když jsem byla v důchodu, tak jsem hlídala vnoučata. Sice chodily do školky, ale stejně jsem se starala.“ (Žofie, 77 let, 1 dítě – 56 let)

Žofie také zdůraznila, že její pomoc byla nutností, aby mohli oba rodiče chodit do práce:

„Zapojovala jsem se, protože jinak to nešlo. Musíte, když oni šli do práce, (...) tak se to nějak muselo vždycky vyřešit.“ (Žofie, 77 let, 1 dítě – 56 let)

Několik komunikačních partnerek nevnímalo péči o vnoučata jako problematickou. Šlo o generaci matek narozených ve třicátých až padesátých letech, kterým se narodilo první dítě v šedesátých a sedmdesátých letech a které dosáhly důchodového věku v devadesátých letech a krátce poté. Tato generace dosáhla důchodového věku před 60. rokem života¹², takže tyto ženy šly často do důchodu v době, kdy byla vnoučata malá. Také v době, kdy tyto ženy odešly do důchodu, nebyla natolik významná idea aktivního stárnutí, takže se do negativ přijetí mezigeneračního závazku nepromítla snaha udržet si vlastní život a zájmy. Nehledě na to, že generace jejich dcer a snach, které měly děti ke konci devadesátých let¹³, díky prodlužování rodičovské dovolené volila delší setrvání na rodičovské dovolené, nejčastěji dva nebo tři roky (Hašková 2011). Až u komunikačních partnerek, které se narodily právě v letech šedesátých a sedmdesátých a jejichž děti se narodily ke konci let devadesátých a dále, můžeme zaznamenat větší důraz na pomoc prarodičů a snížení využití předškolních zařízení (Hašková 2011). Tato situace ukazuje, že proces zvažování negativ při přijetí

---

¹² Data dostupná na: www.cssz.cz/cz/duchodove-pojisteni/davky/starobni-duchody.htm, cit. 28. 1. 2016

¹³ Data dostupná na: www.statistikaamy.cz/2014/03/ceske-matky-starnou/, cit. 28. 1. 2016

prarodičovské role a intenzivní péči o vnoučata je patrný především v dnešní generaci žen v (před)důchodovém věku.

Další diskutovanou formou pomoci dětem je materiální pomoc v podobě vaření, praní či finančního příspěvku na začátku samostatného bydlení. Vaření nebo nákupy oblíbených potravin nebyly ženami vnímány jako materiální pomoc. Většinou byla tato forma pomoci diskutována až poté, kdy jsme se na ni komunikačních partnerek jmenovitě zeptaly. Jako první ve svém vyprávění uváděly finanční výpomoc nebo hlídání vnoučat. Přitom i tato forma podpory je pro děti, které právě odešly z domova, velkou pomocí. To, že tato forma podpory nebyla matkami vnímána jako pomoc dětem, je pravděpodobně dáno tím, že pro ženy vaření nebo praní představovalo pouze pokračování jejich pečovatelské role, neboť toto dětem poskytovaly po celý jejich život. Ženy tyto situace vnímaly jako samozřejmou pomoc. Mitchell a Hamplová (2012) však upozorňují, že vnímání pomoci jako pomoci se liší dle sociálních norem v dané společnosti; jde o společenský standard mezigenerační solidarity. Komunikační partnerky tak mohly vnímat svoji „pomoc“ jako samozřejmou v rámci společenského standardu. Teprve kdyby praly či vařily nad rámec tohoto standardu, nemusela by být tato situace interpretována jako samozřejmost (Mitchell, Hamplová 2012). Samozřejmost nákupů pro děti nebo vaření byla také patrná i ve vyprávění komunikačních partnerek, jejichž děti se z různých důvodů vrátily zpět domů. Například Božena hovořila o tom, že se její dcera po rozvodu vrátila i s dítětem domů, než si zařídila vlastní bydlení. Božena v té době dceři prala a vařila a nevnímala tyto služby jako výpomoc. Po pár měsících se Božena rozhodla předat práci domovnice své dceři, aby dostala domovnický byt, který byl ve stejném domě. Božena vyprávěla, že i nadále dceři vaří a občas i nakupuje. Celou tuto situaci interpretovala jako samozřejmost, nikoliv jako formu pomoci dceři. Opět se ukázalo, že Božena se vrátila zpět do mateřské pečující role, aniž by reflektovala změnu situace (tedy že doma bydlí dospělá dcera s vnučkou na přechodnou dobu). Tato situace není nijak vzácná, velmi často se sólo matky z finančních důvodů vracejí k rodičům. To je patrné i ze statistik struktury domácností v ČR: v roce 2014 žilo společně s dalšími členy domácnosti jen 21 % dvourodičovských rodin, u rodin s jedním rodičem (zpravidla matkou) to bylo 62 %.¹⁴

V rozhovorech jsme se dotazovaly i na finanční či materiální pomoc dětem. Zajímavé bylo, že některé komunikační partnerky poskytování finanční a materiální pomoci striktně popíraly. Na naši otázku ihned reagovaly, že nikdy nebylo potřeba, aby svým dětem musely jakkoliv finančně pomáhat, protože jejich děti byly velmi rychle finančně samostatné. V dalším vyprávění se však jasně ukázalo, že určitá forma materiální či finanční podpory přeci jen existovala. Například Simona ihned uvedla, že synovi nijak finančně nepomohla, přesto v dalším vyprávění řekla, že si se synem vyměnila byt – syn s rodinou se přestěhoval do většího bytu svých rodičů a ona se přestěhovala do synova menšího bytu. I tato situace by se dala klasifikovat jako určitý druh materiální pomoci, protože syn se bez jakéhokoliv finančního vyrovnání s rodinou přestěhoval do většího bytu. Ve vyprávění komunikačních partnerek stabilní zaměstnání, dokončení vzdělání, vstup do partnerství, odstěhování a založení rodiny znamenalo soběstačnost dítěte. Jak jsme ale ukázaly, i přesto, že si děti prošly

---

¹⁴ ČSÚ, Zaostřeno na ženy a na muže 2015. Tab. 1 – 28. Hospodařící domácnosti celkem a domácnosti s dětmi v letech 2010–2014.

www.czso.cz/documents/10180/20556865/300002151128.pdf/679856ab-098e-4e71-a099-22fd8f28af57?version=1.0

těmito životními tranzicemi, to v ženách nevyvolávalo pocit absolutní soběstačnosti dětí, naopak neustále přemýšlely, zda mají děti vše, co potřebují. Navíc v dalším vyprávění tematizovaly určité formy pomoci jako vaření, praní nebo nákup potravin, což je pro rodiny zajisté finanční a materiální výpomoc.

Odmítavý postoj k finanční pomoci dětem byl patrný především u žen, které měly děti v šedesátých a sedmdesátých letech. Čím mladší děti ženy měly, tím více pro ně finanční podpora byla ve vyprávění přijatelnější a zároveň jí ve vyprávění „ospravedlnily“. Například tím, že svým dětem pomáhají do začátku nebo je podporují při studiu a než budou schopné se o sebe úplně postarat. Naše životní dráhy rozhodně nejsou izolované od společenského kontextu, ale naopak jsou ovlivněny historickými a společenskými událostmi a zároveň do nich vstupují i normativní předpoklady „správné životní biografie“, tedy jak má naše biografie vypadat a i to, jakými tranzicemi a kdy si máme v životě projít. To, že se striktně odmítavý postoj nepromítal ve vyprávění žen, které měly děti v devadesátých letech, souvisí s proměnami společnosti (např. s vysokým počtem studujících na vysokých školách a se zvyšujícími se náklady na studium, s podporou rodičů během studií nebo s odkládáním partnerského soužití), které zasáhly i do normativních představ o ideální životní biografii a do toho, jakou formu pomoci matky považovaly za přijatelnou.

Rodiče, zejména matky, pomáhají dětem dlouho po odchodu z domova. Velmi často pomáhají s aktivitami, jako je vaření nebo praní, v některých případech tyto aktivity za děti úplně přejímají. Tato forma pomoci nebyla interpretována jako pomoc, ale jako samozřejmost. Pro ženy jde tedy velmi často o pokračování pečující role.

Formy péče a pomoci, které poskytují děti rodičům po odchodu z domova

V rozhovorech jsme se zaměřily i na určitou formu reciprocity, tedy na to, zda děti také poskytují rodičům nějakou formu pomoci či podpory. Jakmile jsme položily otázku, zda a popřípadě jakou pomoc poskytují děti svým rodičům, velmi často komunikační partnerky odpovídaly, že ony nemají zájem o to, aby jim kdokoli pomáhal, a ještě méně, aby jim pomáhaly děti:

„To nechci, já jsem vždy byla samostatná jednotka. (...) Já jsem ve znamení Panny, takže spíše pečuju o ty druhé, a nesnáším, aby pečoval někdo o mě.“ (Simona, 78 let, 1 dítě – 47 let)

Je patrné, že ženy neočekávají za svoji dlouholetou pomoc a podporu něco nazpátek. Otázkou však zůstává, zda pomoc opravdu neočekávají, nebo jim toto očekávání nezapadá do ideálu obětující se a pečující matky, která je zde vždy pro druhé a zajišťuje potřeby druhých. Tento ideál byl velmi často ve vyprávění explicitně či implicitně tematizován. Explicitně žádná z komunikačních partnerek neuvedla, že za svoji dlouhodobou pomoc očekává recipročně pomoc od svých dětí. Z dalšího vyprávění však bylo patrné, že zájem ze strany dětí o život a potřeby rodičů je velmi vítaný. Mezi vítané formy pomoci patří především pomoc s běžným chodem domácnosti a běžnými problémy:

„No třeba vnuk nebo syn mi přezujou vždycky auto, když potřebuju, (...) nebo jak mám před barákem zahrádku, tak tu bych potřebovala zryt, protože tam zem je tvrdá, a oni mi pomůžou.“ (Olivie, 75 let, 2 děti – 49 a 54 let)

Především takové aktivity jako pomoc na zahradě nebo s domácností byly ve vyprávění zarámovány interpretací, že když si komunikační partnerky o pomoc řeknou, pak jim děti pomohou. Z vyprávění

však bylo patrné, že si komunikační partnerky i v takových situacích nerady říkají o pomoc. Ve vyprávění nijak nezmiňovaly pomyslnou hranici, kdy už by svými žádostmi mohly děti obtěžovat, ale interpretace situací, kdy jim dítě pomáhá, ukazuje, že jim nebylo příjemné si o pomoc říkat, mnohem raději by vše zvládly samy. Naopak návštěvy byly komunikačními partnerkami vnímány jako aktivity, které děti dělají bez předchozí žádosti. Zároveň byly osobní návštěvy a udržení kontaktu s dětmi a vnoučaty nejvíce ceněnou formou pomoci. To, že děti mají zájem o život rodičů nebo že je vnímají jako důležité členy rodiny, bylo pro komunikační partnerky velmi důležité.

„Moje dcera sem za mnou chodí, to je velká výhoda, když jsem si zlomila nohu a jsem tu sama.“
(Žofie, 77 let, 1 dítě – 56 let)

Zajímavé je, že o důležitosti udržení kontaktu komunikační partnerky hovořily až v další fázi vyprávění. Nejprve se snažily udržet rétoriku „já nic nepotřebuji, já si vystačím“, ale poté se jasně ukázalo, že vítají jakoukoliv formu pomoci a podpory. Tato rétorika se projevila i ve vyprávění matek, které měly děti v osmdesátých letech či na začátku let devadesátých. Jako příklad lze uvést vyprávění Diany:

„Když pracovala dcera jako au-pair v Anglii, tak mě tam pozvala a já jsem si to tak užila, konečně jsem nemusela myslet na to, co budeme jíst nebo co mám na sobě nebo tak. (...) Prostě mi dcera řekla, dnes se jde tam a tam a stavíme se tam a tam, a to bylo něco tak nádherného, po těch letech, kdy jsem furt musela něco, a že se teď o mě dcera starala, (...) to by zasloužila každá matka, kdyby jí to dítě tohle udělalo, že by pak ty rodiče nic nemuseli.“ (Diana, 51 let, 4 děti – 31, 29, 20 a 17 let)

Diana sice ve svém vyprávění uvedla, že výlet, na který ji pozvala dcera, vnímala jako zaslouženou odměnu za to, že se celý život o své čtyři děti starala. Je ale přitom potřeba říci, že Diana nejprve zdůrazňovala, že jí děti moc nepomáhají, teprve na další dotaz, zda ta pomoc nespočívá v dovozu či odvozu nebo v zájmu ze strany dětí, se rozpovídala o tomto výletu za dcerou. I Diana tedy v začátku vyprávění o tom, jak pomáhají děti, kladla důraz na to, že jejich pomoc není nutná ani potřebná.

Vyprávění komunikačních partnerek ukázalo, že ideál sebeobětující se matky je patrný napříč generacemi v tom, jak ženy vnímají samy sebe a jak se prezentují. Představa mateřství, jehož cílem je pomoc a uspokojení potřeb druhých, byla ve vyprávění velmi viditelná.

Ženy za svoji dlouhodobou pomoc a péči neočekávají reciprocitu v žádné podobě. Velmi vítanou formou pomoci od dětí jsou především osobní návštěvy a zájem dětí o životy žen.
--

Závěr

Cílem této kapitoly bylo ukázat, že mateřství v životě ženy nabírá různé intenzity a že jde o životní roli, která ženy ovlivňuje skutečně po celý život. Velmi často si pod pojmem mateřství představíme dobu, kdy je dítě malé a matka mu poskytuje intenzivní péči, ale je zřejmé, že tím péče matek nekončí. I po odchodu dětí z domova to bývá právě matka, která dětem poskytuje i nadále různé formy péče a podpory. Mateřství tak pro ženy představuje určité náklady ve všech obdobích života, ať už v podobě materiální podpory, která je pokládána v průběhu osamostatňování se dětí za samozřejmou, nebo v podobě času investovaného do péče o vnoučata. Přijetí role a identity pečovatelky vede k tomu, že genderová specializace v rodině pokračuje i v době, kdy o děti není již třeba pečovat.

Závěr

Cílem našich studií bylo popsat, jaké má mateřství ekonomické dopady na životy žen. Zaměřily jsme se na situace a okamžiky, kdy jsou negativní ekonomické dopady mateřství nejvíce patrné: při návratu matky na pracovní trh po době strávené doma na rodičovské dovolené, při snaze najít nové pracovní uplatnění v podobě sebezaměstnání, v situaci sólo rodiče, kdy matka sama pečuje o děti a je jejich jedinou živitelkou, ale i v období, kdy děti odcházejí z domova. Popsaly a analyzovaly jsme formy a podoby těchto dopadů a zejména to, jak je ženy v daných situacích samy vnímají a interpretují. Z kvalitativních individuálních a skupinových rozhovorů vyplynulo, že pro matky malých dětí je problematický návrat na pracovní trh v podobě (ne)návratu k původnímu zaměstnavateli – ať už proto, že jim to není umožněno (např. z důvodu reorganizace a zrušení jejich pracovního místa), nebo proto, že v situaci nedostupných a časově neflexibilních služeb péče o děti je pro ženy nereálné vrátit se na plný úvazek bez možnosti flexibilně upravit pracovní dobu tak, aby dovolovala péči o děti. Ženy se po narození dětí dostávají do role hlavní pečovatelky, která přizpůsobuje své pracovní angažmá pracovnímu nasazení svého partnera, který se stává hlavním živitelem rodiny. Řešením se v této situaci stávají různé dočasné a nejisté práce nebo snaha uplatnit se jako osoba samostatně výdělečně činná. Od tohoto typu práce si ženy slibují větší autonomii a flexibilitu; ta je ale vykoupena vysokou nejistotou, nízkými příjmy a paradoxně i nutností investovat do práce dostatek času. V případě sólo matek se tento typ práce stává pastí, ze které se jim dlouhodobě nedaří vystoupit a která přitom neumožňuje (přes velké časové investice) skutečně uživit rodinu. Mateřství má na ženy negativní ekonomické dopady po celý jejich život – ať už v podobě pokračující samozřejmě podpory dětí i po jejich odchodu z domova, v podobě nákupů, vaření, pomoci s péčí o vnoučata, nebo v podobě nižšího důchodu v důsledku nižších celoživotních výdělků. Spoléhání se na překérní formy práce jako nástroje kombinace pracovního a rodinného života vede k prohlubování znevýhodněného postavení žen na trhu práce a k dalšímu prohlubování ekonomických nerovností ve starším věku.

Literatura:

EUROSTAT. Dostupné z: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

Dlouhá, Marie, Jurik, Nancy, Křížková, Alena. 2014. „Genderové inovace v malém podnikání. Strategie kombinace práce a rodiny v podnikatelských párech.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 15 (2): 87–100.

Dudová, R. 2008. *Otcovství po rozchodu rodičovského páru*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Dudová, R. 2014. „Péče o stárnoucí rodiče.“ Pp. 309–334. In Hašková, Hana (ed.) *Vlastní cestou? Životní dráhy v pozdně moderní společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství / Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Dudová, R., Hašková, H. 2014. „Prekérní práce pečujících žen v kontextu ekonomické krize.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 15 (2): 19–32.

Hamplová, D., Mitchell, E. 2012. *Kdo se (po)stará? Dítě mezi rodinou, státem a trhem*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Hašková, H. 2011. „Proměny časování a způsobu návratu matek do zaměstnání.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 12(2): 40–52.

Hašková, H. 2003. „Partnerství v rodině“. Pp. 39–63. In *Rovné příležitosti mužů a žen při sladování práce a rodiny?* Hašková, H., Křížková, A., Maříková, H., Radimská, R. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Hašková, H., Křížková, A., Dudová, R. 2015. Ekonomické náklady mateřství: co znamená odpovědnost za péči o dítě/děti pro ženy z hlediska jejich pracovního uplatnění a ekonomického postavení. www.genderstudies.cz/download/Sekundarni%20analiza%20zprava%20final_format.pdf

Hays, S. 1996. *The Cultural Contradictions of Motherhood*. Yale: Yale University Press.

Chaloupková, J. 2005. „Faktory ovlivňující dělbu domácí práce v českých domácnostech a hodnocení její spravedlnosti.“ *Sociologický časopis* 41(1): 57–77.

Chaloupková, J. 2007. „Rozdělení domácí práce: ekonomická racionalita, mocenské zdroje a symbolické významy.“ *Pražské sociálně vědní studie* SOC-006.

Křížková, A. 2000. „Rovnost gender rolí v průběhu rodinného cyklu“. Pp. 59–78. In Čermáková, M. et al. *Souvislosti a změny genderových diferencí v české společnosti v 90. letech*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Křížková, A. 2002. „Česká žena v práci a rodině posledního desetiletí“. Pp. 148–160. In Mansfeldová, Z., Tuček, M. 2002. *Současná česká společnost. Sociologické studie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Kuchařová, V. 2013. Ekonomické podmínky sladování rodiny a zaměstnání v České republice a ve Francii. Praha: VÚPSV.

Maříková, H. (ed.), Křížková, A., Vohlídalová, M. 2012. *Živitelé a živitelky: reflexe (a) praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Vohlídalová, M., Formánková, L. 2012. „Částečné úvazky v České republice: šance nebo riziko?“ *Fórum sociální politiky* 6 (5): 17–21.

Zaostřeno na ženy a muže 2015. ČSÚ. Praha: ČSÚ.

Přílohy:

Tabulka 1 – přehled komunikačních partnerek, skupinové rozhovory

Přezdívka	Věk	Vzdělání	Děti	Pracovní situace
Skupinové rozhovory – Prekérní práce				
Lara	47	VŠ	1 (8)	Nezaměstnaná
Nora	40	VŠ	1 (2)	Rodičovská dovolená
Libora	41	VŠ	3 (12, 10, 7)	OSVČ – občasné práce
Dora	43	VŠ	1 (7)	Nezaměstnaná
Olga	32	SŠ	1 (3)	Nezaměstnaná, brigády
Barbora	38	VŠ	3 (3, 6, 9)	OSVČ – občasné práce
Emma	38	SŠ	2 (8, 3)	Nezaměstnaná
Jana	36	VŠ	4 (8, 6, 5, 3)	Práce na 4 hodiny týdně
Žofie	37	SŠ	3 (4, 6, 19)	Nezaměstnaná, brigády
Isabela	40	SŠ	2 (3, 6)	Nezaměstnaná
Johana	26	SŠ	2 (5,7)	Nezaměstnaná, brigády
Laura	34	Vyšší odborné	2 (5, 3)	Dohoda o provedení práce
Marcela	43	SŠ	1 (9)	Nezaměstnaná, brigády
Bětko	41	VŠ	3 (9, 2, 4)	OSVČ
Zoe	42	VŠ	2 (5, 3)	Nezaměstnaná
Dita	31	SŠ	2 (6, 3)	Zaměstnaná a večerní přivýdělkyně
Eva	34	VŠ	2 (4, 2)	Dohoda o provedení práce a další brigády
Světлана	34	SŠ	2 (6, 4)	Dohoda o provedení práce

Skupinové rozhovory OSVČ				
Jarmila	35	VŠ	3 (3, 4, 5)	OSVČ
Vanda	32	SŠ	2 (2, 4)	OSVČ
Stela	30	SŠ	1 (7)	OSVČ
Nela	35	VŠ	1(4)	OSVČ
Liliana	33	SŠ	1 (2)	OSVČ
Sofie	34	VŠ	2 (3, 1)	OSVČ
Ida	36	VŠ	2 (3, 0)	OSVČ
Monika	36	VŠ	3 (2, 5, 6)	OSVČ
Berta	29	Vyšší odborné	2 (3, 1)	OSVČ
Erika	32	VŠ	3 (7, 6, 4)	OSVČ
Markéta	43	VŠ	2 (12, 4)	OSVČ
Skupinové rozhovory – Neplacení výživného				
Andrea	38	SŠ	2 (3, 8)	Rodičovská dovolená
Beata	32	SŠ	1 (3)	Nezaměstnaná, brigády
Cecílie	38	SŠ	2 (14,11)	OSVČ
Gita	40	VŠ	4 (20, 16, 12, 9)	Zaměstnaná
Helena	44	VŠ	3 (7, 15, 17)	Zaměstnaná
Johana	26	SŠ	2 (5, 7)	Nezaměstnaná, brigády
Lenka	46	VŠ	2 (11, 13)	Zaměstnaná, přivýdělek OSVČ
Marie	34	SŠ	2 (5, 2)	Zaměstnaná
Ina	39	vyučená	1 (10)	Invalidní důchod, brigády
Nada	39	SŠ	2 (12, 12)	Brigády

Tabulka 2 – přehled komunikačních partnerek, individuální rozhovory (Mateřství po odchodu dětí z domova)

Přezdívka	Věk	Věk dětí	Bydliště	Vzdělání
Sára	75	48 a 52	Město do 5 000 obyvatel	ZŠ
Ludmila	91	60	Praha	ZŠ
Olivie	75	54 a 49	Město do 5 000 obyvatel	Vyučena
Renata	49	21	Město do 10 000 obyvatel	SŠ
Pavlína	49	27 a 18	Město do 10 000 obyvatel	Vyučena
Zora	68	40 a 42	Praha	SŠ
Karina	70	38 a 42	Město do 20 000 obyvatel	VOŠ
Saša	50	27 a 29	Město do 10 000 obyvatel	SŠ
Diana	51	31, 29, 20 a 17	Praha	Vyučena
Žofie	77	56	Praha	Vyučena
Simona	78	47	Praha	VŠ
Božena	72	51, 50 a 41	Praha	Vyučena

Spolupracující:

